

TÜRK ANAYASACILIĞININ DÜNÜ VE BUGÜNÜ

PAST AND PRESENT OF TURKISH CONSTITUTIONALISM

Ömer KESKİNSOY* & Semih Batur KAYA** <https://doi.org/10.21492/inuhfd.812532> **Makale Bilgi**Gönderim: 19/10/2020
Kabul : 01/03/2021**Anahtar Kelimeler***Anayasacılık,
Demokrasi,
Hukuk Devleti,
Osmanlı
Anayasacılığı,
Türk Anayasacılığı.***Article Info**Received: 19/10/2020
Accepted: 01/03/2021**Keywords***Constitutionalism,
Democracy, Rule of
Law,
Ottoman
Constitutionalism,
Turkish
Constitutionalism.***Özet**

Anayasacılık hareketleri, iktidarın sınırlandırılması ve hak ve özgürlüklerin güvenceye bağlanması amacıyla başlamıştır. Anayasacılığın özü denge ve denetimdir. Bu yönüyle anayasacılık beraberinde hukuk devleti, kuvvetler ayrılığı ve çoğulcu demokrasi gibi değerler dizisi getirir. Değerler dizisi demokratik hukuk devleti etrafında somutlaşmaktadır. Demokratik hukuk devleti, ideal olana varma sürecinde elde edilen çok değerli ve somut bir kazanımdır. Bununla birlikte yeryüzünde uygulanabilecek iyi bir yönetimin somut görünüm biçimi olarak demokratik hukuk devletinin çok değişkenli bir denklemin niteliğinde olduğu söylenebilir. Dolayısıyla demokratik hukuk devleti basit ve tekil bir yapıya sahip değildir. Anayasacılık ve buna bağlı değerler dizisi demokratik hukuk devletini oldukça sofistike bir hale getirmektedir. Bu çalışmanın temel hedefi şudur: Türk anayasacılığı geriye mi gitmektedir? Ağır aksak işleyen bir demokrasiye ve hukuk devletine mesafeli siyasal ve hukuksal tavırlar Türk anayasacılığını bir adım ileri iki adım geri bir pozisyona düşürücü olabilir mi? Bu sorular bağlamında, son yıllarda yapılan bazı düzenlemeler dikkate alındığında yürütme erki etrafında iktidarın tekil ve tekelleşmesine yönelik bir sürecin işletiliyor olması Türk anayasacılığını adeta başa sarmıştır.

Abstract

Constitutionalism is about restriction of power and securing of rights and freedoms. In this context, there is balance and control in the essence of constitutionalism. On that sense, constitutionalism brings about a series of values such as rule of law, separation of powers and pluralistic democracy. This series of values come to existence around the democratic state of law. Democratic state of law is a very valuable and tangible achievement obtained while trying to achieve the ideal. On the other hand, it would not be wrong to classify the democratic state of law as an equation with multiple variables that reflect a concrete view of good governance that can be implemented in the world. Therefore, democratic state of law does not have a simple and singular structure. Constitutionalism and associated series of values make the democratic state of law a very sophisticated structure. Answers are sought to the following question in the present study: Is Turkish constitutionalism going back in time? Political and legal attitudes that are distant to a somehow functioning democracy and state of law caused Turkish constitutionalism in a position that is one step forward two steps back. Considering the recent developments, monopolization and singularizing of the government around executive power visibly reset the entire progress. The indistinct nature of balance and control that form the essence of constitutionalism and return of the judicial power from “judicial activism” to “judicial pacifism” in terms of human rights have been the main factors that influenced the process. In our opinion, Turkish presidential system caused political and legal system went back to the period before 1909 when changes were made in Kanun-i Esasi. However, it is required to overcome this vicious cycle. The way to achieving this goes through democratic state of law that is shaped around universal values.

* Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü.

** Arş. Gör., Trabzon Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Anayasa Hukuku Anabilim Dalı.

I. GİRİŞ

Anayasacılık iktidarın sınırlandırılması ve hak ve özgürlüklerin güvenceye bağlanmasıdır. Anayasacılık hareketlerinin, mutlak monarşik devlet iktidarının tebea lehine sınırlandırılması amacıyla başladığı söylenebilir. Dolayısıyla anayasacılık hareketlerinin zirve noktası olan anayasa metinlerinin iki temel gayesi vardır: Bunlardan biri iktidarın sınırlandırılması, bununla bağlantılı olmak üzere diğeri ise hak ve özgürlüklerin güvenceye bağlanmasıdır. Başak bir ifade şekliyle anayasacılığın iki boyutu olduğu söylenebilir. Birincisi devlet iktidarının sınırlandırılması, ikincisi yönetilenlerin temel hak ve özgürlüklerinin güvenceye kavuşturulmasıdır. Devlet iktidarı ve onun muhatabı olan yönetilenler, biri diğere göre mütemmim cüz mesabesindedir. Bunların varlığı ve devamlılığı aralarındaki hassas dengenin yönetilenler lehine olacak şekilde kurulmuş olmasına bağlıdır. Çünkü devlet, yapısı gereği zaten güç merkezidir. Yönetilenin gücünün ise devlet iktidarı karşısında ziyadesiyle zayıf kaldığı malumdur. Devlet iktidarının illegal yapılardan en temel farklarından biri onun meşru olmasıdır. Meşruiyet ise halk nezdinde kabul görmüşlükle ölçülür. Meşruiyetin zayıflaması, biri diğere göre mütemmim cüz olan yönetilenler ve devlet iktidarı bakımından devletin yok oluşuna kadar gidebilir. Bu durumda, yaygın söylemiyle iktidar boşluk kabul etmeyeceğinden yönetilenler ya yeni bir devlet kurma yoluna gider ya da kurulu bir devlet yapısı altında toplanırlar. Bu bağlamda anayasacılığın özü denge ve denetimdir.

Anayasacılık beraberinde hukuk devleti, kuvvetler ayrılığı ve çoğulcu demokrasi gibi değerler dizisi getirir. Bu değerler dizisi demokratik hukuk devleti etrafında somutlaşmaktadır. Demokratik hukuk devleti, ideal olana varma sürecinde elde edilen çok değerli ve somut bir kazanımdır. Bununla birlikte yeryüzünde uygulanabilecek iyi bir yönetimin somut bir görünüm biçimi olarak demokratik hukuk devletinin çok değişkenli bir denklem niteliğinde olduğu söylenebilir. Dolayısıyla demokratik bir hukuk devleti basit ve tekil bir yapıya sahip değildir. Anayasacılık ve buna bağlı değerler dizisi demokratik hukuk devletini oldukça sofistike bir hale getirmektedir.

Bu çalışmanın temel amacı şudur: Türk anayasacılığı geriye mi gitmektedir? Yoksa ağır aksak işleyen bir demokrasiye ve hukuk devletine mesafeli siyasal ve hukuksal tavırlar Türk anayasacılığını bir adım ileri iki adım geri bir pozisyona düşürücü mahiyette midir? Son yıllardaki bazı düzenlemelerin, iktidarın yürütme erki etrafında tekil ve tekelleştirilmesi amacıyla yapıldığı görülür. Bu durum Türk anayasacılığını adeta başa sarmıştır.

Anayasacılığın özü olan denge ve denetimin zayıflaması, yargının insan hakları ekseninde “yargısal aktivizm”den “yargısal pasifizm”e dönüşmesi bu bağlamda başat rol oynayan etkenlerdir. Türk tipi başkanlık sistemi ile siyasal ve hukuksal sistem, kanımızca isim farklılığı dışında, Kanun-ı Esasi’deki dahi 1909 değişikliklerinin gerisine düşmüştür. Ancak bu kısır döngünün aşılması gerekir. Bunun yolu ise evrensel değerler etrafında şekillenen demokratik hukuk devletinden ve onun başat ilkelerinden taviz vermemekten geçmektedir.

Bu çalışma, öz olarak yukarıda ifade edilen nedenlere istinaden Türk anayasacılığının evrensel anayasacılık karşısındaki yerinin gözlemlenmesi sonucunda kaleme alınmıştır. Ayrıca bu çalışma ile amaçlanan bir diğ husus Türk anayasacılığının girdiği kısır döngüye dikkat çekmektir. Bu doğrultuda Türk anayasacılığı; Osmanlı dönemi anayasacılığı ve Cumhuriyet dönemi anayasacılığı olmak üzere ikiye ayrılarak incelenmiştir. Sonuç bölümünde ise Türk anayasacılığının başa sardığı ancak bu girdaptan çıkılması gerektiği vurgulanmıştır. Bilinmesinde fayda mülhaza edilen en önemli nokta şudur ki, demokratik hukuk devletinin hiçbir coğrafyada garantisi yoktur.

Başlarken Türk anayasacılığındaki değişim ve dönüşümü ve bununla bağlantılı olarak hürriyet sorununu oldukça açık bir şekilde ortaya koyan Ahmet Hamdi Tanpınar’ın sözlerini olduğu gibi almakta yarar vardır:

“Politikadaki hürriyet, bir yığın hürriyetsizliğin anahtarı veya ardına kadar açık duran kapısıdır... Ben bu kadar kendi zıddı ile beraber gelen ve zıtlarının altında kaybolan nesne görmedim. Kısa ömrümde yedi sekiz defa memleketimize geldiğini işittim. Evet, bir kere bile kimse bana gittiğini söylemediği halde, yedi sekiz defa geldi ve o geldi diye biz sevincimizden, davul zurna sokaklara fırladık. Nereden gelir? Nasıl birdenbire gider? Veren mi tekrar elimizden alır? Yoksa biz mi birdenbire bıkar, ‘Buyurunuz efendim, bendeniz, artık hevesimi aldım. Sizin olsun, belki bir işinize yarar!’ diye hediye mi ederiz? Yoksa masallarda, duvar diplerinde, birdenbire parlayan, fakat yanına yaklaşıp avuçlayınca gene birdenbire kömür veya toprak yığını haline giren o büyüüli hazinlere mi

benzer? Bir türlü anlayamadım... Nihayet şu kanaate vardım ki, ona (hürriyete) hiç kimsenin ihtiyacı yoktur. Hürriyet aşkı, ... bir nevi snobizmden başka bir şey değildir. Hakikaten muhtaç olsaydık, hakikaten sevseydik, o sık gelişlerinden birinde adamakıllı yakalar, bir daha gözümüzün önünden, dizimizin dibinden ayırmazdık. Ne gezer? Daha geldiğinin ertesi günü ortada yoktur. Ve işin garibi biz de yokluğuna pek çabuk alışıyoruz”¹.

II. TÜRK ANAYASACILIĞI

A. Osmanlı Dönemi Anayasacılığı

1. Genel Olarak

Osmanlı-Türk anayasacılığı modernleşme süreciyle yakından ilintilidir². Gerçekten de Osmanlı’dan Cumhuriyet’e modernleşme³ hareketlerinin mahiyeti ancak anayasacılık hareketlerinin tahlil edilmesiyle ortaya konabilir. Buradaki sürecin ortaya konulması toplum katmanlarının kültürel çözümleri⁴ için önemli bir dönüm noktasıdır. Zira geleneksel olarak Osmanlı’dan Cumhuriyete ilk önce toplumsal katmanlar belirli bir kimlik oluşturmuşlar⁵ ve ontoloji üzerinde anayasal tezler⁶ ortaya koymuşlardır. Bu durum hem Osmanlı anayasacılığı hem de Cumhuriyet anayasacılığı için geçerlidir. Her iki yaklaşımın kültürel kodları da anayasacılık anlayışında somutlaşmaktadır. Ancak her ne kadar kavramsal ve olgusal farklılaşmalar olsa da her iki kültür kodu organik benzeşim göstermişlerdir. Geleneksel olarak var oluşunu devlet üzerinden tanımlayan Osmanlı kültürünün devlet geleneği ve anayasacılık anlayışı Cumhuriyet dönemi anayasacılığında da sürdürülmüştür. Şimdi her iki yaklaşımın izini sürmek üzere Osmanlı ve Cumhuriyet anayasacılığının ayrıntılarına bakmak gerekir.

2. Sened-i İttifak

Osmanlı dönemi anayasacılığının 1808 Sened-i İttifak ile başlanması doktrinde üzerinde herkesin ittifak ettiği bir husustur. Çünkü devlet iktidarının sınırlandırılmasına matuf olmak üzere ve anayasacılık anlamında Sened-i İttifak bir ilk niteliğini taşımaktadır⁷. Sened-i İttifak’ta genel kazanımlar yönetici “kullar”, yoksullar ve reaya ile ilgili güvencelerdir⁸. Bunlar sadrazamın keyfi eylemlerinin yasaklanması, yoksulların ve reayanın korunması, vergilerin haksız ve ezici olmaması, reaya zulmün yasaklanması, suç işlenmesi durumunda soruşturma yapılmadan ceza verilmemesi, cezaların suça göre sadrazam tarafından verilmesi, ayaklanan kişilerin de soruşturma yapılmadan idam edilmemesi gibi noktalarda ortaya çıkar. Bu genel kazanımlardan şu sonuçlar çıkmaktadır. İlk olarak kazanımlar yalnızca Merkezi ve taşrayı değil, geneli ve kamuyu da ilgilendirmektedir. İkincisi ise genel kazanımların gözden kaçırılmaması gereken önemidir: Bu çerçevede keyfiliğin yasaklanması, kişi dokunulmazlığı, suçlarda ve cezalarda yasallık ilkesinin aranması gibi hususlar önemli kazanımlardan sadece bazılarıdır⁹. Öte yandan Sened-i İttifak’ın iki taraflı bir belge, bir misak olması da dikkat çekilmesi gereken bir olgudur¹⁰.

¹TANPINAR, Ahmet Hamdi: Saatleri Ayarlama Enstitüsü, Dergah Yayınları, İstanbul 1992, s.20-21.

²ARSLAN, Zühtü: Anayasa Teorisi, Seçkin Yayınları, Ankara 2005, s.117. Ayrıca bkz. KARPAT, Kemal: Türkiye’de Siyasal Sistemin Evrimi, Çev. Esin Soğancılar, İmge Yayınları, Ankara 2007, s.8.

³Bu bağlamda bir çalışma için bkz. KAYA, Semih Batur: “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Muhafazakar ve Kemalist Modernleşmenin Gelenek ve Değişim Sarkacındaki Kültürel Devinimleri”, Hukuk ve Adalet Eleştirel Hukuk Dergisi, 5(13), 2013.

⁴Devlet ile toplum arasında, en geniş haliyle siyasal düzen şeklinde adlandırılabilir, oldukça karmaşık ilişkiler söz konusudur. İşte siyasal kurumlar denilen yapılar, söz konusu bu karmaşık ilişkiler ağını düzenlemeye; devleti yönetebilme, toplumu ise o devlet uygulamalarını bir taraftan hazmedip diğer taraftan dönüştürebilmek için gerekli araçlarla donatmaya yöneliktir. Bu nedenle bir ülkenin siyasal kurumları, onun tarihinden, toplumun sınıfsal yapısı ve kültürel dokusundan, gelişmişlik düzeyinden ve yaygın inanışlardan bağımsız değerlendirilemez. Zira bütün bu nitelikler yani anayasal, siyasal düzenin unsurları, siyaset olarak isimlendirilen eylem şeklini ve onu gerçekleştirmeye yönelik kurumları belirleyecektir. Siyasal kurumlar oluşturulurken örnek alınan ülkelerle az ya da çok farklılıklar bulunmasının nedeni de siyasal düzen unsurları arasındaki bu farklılaşmadır. SEVİNÇ, Murat: Anayasa Yazıları, İmaj Yayınevi, Ankara 2010, s.1.

⁵Nitekim “devlet mitosu”nun anayasacılık üzerinden Cumhuriyet’e aktarımı burada söz konusudur. Mardin’in belirttiği gibi devlet, kamu gibi imgeler kendine özgü saygı ve korku yaratmaya yönelik semboller olarak Cumhuriyetin yönetim sisteminde de yer aldı. MARDİN, Şerif: Türk Modernleşmesi, 20. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s.356.

⁶Cumhuriyet dönemi anayasal tezler için bkz. TANÖR, Bülent: Anayasal Gelişme Tezleri, İstanbul 2008.

⁷Ayrıca bkz. PAMİR, Aybars: “Osmanlı Egemenlik Anlayışında Sened-i İttifak’ın Yeri”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 53(2), 2004, 61-82, s.79.

⁸AKŞİN, Sina: “Sened-i İttifak ile Magna Carta’nın Karşılaştırılması”, Tarih Araştırmaları Dergisi, 16(27), 1992, 115-123, s.118-119.

⁹TANÖR, Bülent: Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, 19. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, s.47.

¹⁰Sened-i İttifak her ne kadar uygulamaya geçirilmese de hukuki değer taşımaktadır. Zira Padişah ve hükümetin üzerinde “üstün bir hukuk normu” yaratmıştır. Böylelikle Osmanlı’nın ilk kamu hukuku normu olma özelliğini

Senedi İttifak bu yönüyle siyasi tarih açısından devlet iktidarının kontrol altına alınmasını ifade eder¹¹.

Çalışmanın başında ifade edildiği üzere anayasacılık hareketlerinin varlık sebebi güçlü konumdaki devlet iktidarının zayıf konumdaki yönetilenler lehine sınırlandırılmasıdır. Bu boyutuyla Sened-i İttifak devlet iktidarının sınırlandırılması amacıyla atılan ilk adımdır. Bunun yanı sıra Sened-i İttifak hem devlet iktidarının sınırlandırılması bakımından hem de Türk anayasacılık hareketlerinin başlangıç noktası olması bakımından bir milat olarak kabul edilmektedir.

3. Tanzimat Fermanı

1839 Gülhane Hattı Hümayun kişi hak ve özgürlükleri bakımından eksik ancak derli toplu ilk Osmanlı listesinin yazılı bir şekilde ilanıdır¹². Bu belge Türkiye’de hukuk devletinin ilk tohumunu atmıştır¹³. Tanınan hak ve özgürlükler arasında ilk başta kişi dokunulmazlığı ve güvenliği gelmektedir. Bu, yasadışı nedenlerle suçlanmama ve cezalandırılmama, adil ve açık usullerle yargılanma, şeref, haysiyet ve ırzın korunması gibi esasları içerir. Bu şekilde, “kanunsuz suç ve ceza olmaz”, “yargılanmadan kimseye ceza verilemez” ilkeleri benimsenmiş oluyordu¹⁴. Padişahın da örfi ceza verme yetkisinin olmadığı ilan edilmekle, bunların mahkemelere ait olduğu garanti altına alınmış oluyordu. Kişinin maddi ve ekonomik varlığının korunmasına ilişkin olarak da mal güvenliğinin kabul edildiği görülmektedir. Bu bağlamda müsadere yasağı başta olmak üzere mülkiyet güvenceleri söz konusuydu. Adil ve eşit vergileme ve harcamaların denetlenmesi gibi vergilendirmede uygulanacak ilkeler de bu kapsamda değerlendirilebilir¹⁵. Askerlik hizmetinin adalet ve eşitlik ilkelerine göre yeniden düzenlenmesi bir diğer yeniliktir. Can ve mal güvenliğinin teminat altına alındığı yönünde fermanla hüküm yer almaktaydı¹⁶.

Bu çerçevede Gülhane Hattı Hümayunu¹⁷ 1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi ile dikkat çekici benzerlikler içermektedir. Benzeşme ya da esinlenme kişisel dokunulmazlık ve güvenceler bakımından ortadadır. Can güvenliği ve vücut dokunulmazlığı, yasadışı sebeplerle suçlanmama, cezalandırılmama, mülkiyet güvenceleri, vergileme ve eşitlik ilkeleri gibi ilkeler bunu ortaya koymaktadır¹⁸. Ayrıca çalışmanın başında Sened-i İttifak kapsamında ifade edilenler saklı kalmak üzere, Gülhane Hattı Hümayunu ile Osmanlı devlet düzeninde ilk defa olarak padişah kendi iradesiyle kendi yetkilerini ve iktidarını sınırladığını ilan etmiştir. Bu kendi kendini sınırlama özellikle kişi hakları ile yargı ilkeleri alanında oldukça belirgindir¹⁹.

4. Islahat Fermanı

Islahat Fermanı, nitelik itibarıyla Tanzimat Fermanından farklı değildir. Dolayısıyla hukuki niteliği itibarıyla anayasa değildir. Sadece bir anayasacılık hareketidir²⁰.

Islahat Fermanı içerik itibarıyla Tanzimat Fermanında daha geniştir. Bunun yanı sıra Islahat Fermanının ilanında dış güçlerin etkisi daha belirgindir. Zira bu Fermanın ilan edildiği gün Osmanlı İmparatorluğu Paris Konferansına katılmıştır. Dolayısıyla bir nevi Batıya şirin gözükme

kazanmıştır. KARAKOÇ, İrem: “1876 Tarihli Kanun-ı Esasi’de Yürütme Organı”, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 8(2), 2006, 115-149, s.121.

¹¹İNALCIK, Halil: “Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu”, Belleten Dergisi, XXVIII(112) 1964, 603-623, s.9603.

¹²Gülhane Hattı Hümayun’u hazırlayan etkenler için bkz. DURHAN, İbrahim: “Tanzimat Dönemini Hazırlayan Temel Etkenler Üzerine Bir İnceleme”, AÜEHFD, V(1-4), 2001, 65-89, s.65 vd.

¹³KABOĞLU, İbrahim Ö.: “Türkiye’de Hukuk Devletinin Gelişimi”, s.139, http://www.todaie.edu.tr/resimler/ekler/400c3b113695644_ek.pdf?dergi=Insan%20Haklari%20Yilligi, (Erişim Tarihi:14.03.2018)

¹⁴Ayrıca bkz. KABOĞLU, s.149.

¹⁵İNALCIK, Halil: “Tanzimat’ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri”, Belleten Dergisi, XXVIII(112) 1964, 623-691, s.623.

¹⁶TANÖR, s.89-90.

¹⁷Tanzimat döneminin kültürel arka planı için bkz. MARDİN, Şerif: Türkiye’de Toplum ve Siyaset, 13. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2006, s.261 vd.

¹⁸KARAL Enver Ziya: “Gülhane Hattı Hümayununda Batının Etkisi”, Belleten Dergisi, XXVIII(112), 1964, 581-601, s.598. TANÖR, s.90.

¹⁹TANÖR, s.91.

²⁰DEMİRCİ, Fatih: Islahat Fermanı ve Müsâvât Meselesi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1999, s.111.

boyutu da olan²¹ birtakım yenilikler ilk kez bu Fermanla ilan edilmiştir²². Bunlardan bazıları; Müslim gayrimüslim eşitliğinin açıkça ifade edilmesi ve böylece yazılı zeminde olmak üzere cemaatten bireye geçilmesi²³, azınlıklar için askerlik ve devlet memurluğu yolu açılması gibi hususlardır.

Ezcümle Islahat Fermanı Kanun-ı Esasinin eşiğine gelindiğini göstermektedir.

5. Kanun-ı Esasi

Kanun-ı Esasi hukuki yönden, padişahın tek yanlı bir işleminden doğmuş ferman nitelikli anayasa örneğidir²⁴. Ancak Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanı ile 1876 metni arasındaki fark çok belirgindir²⁵. Zira Kanun-ı Esasi kişisel olmayan soyut bir dille, yasa diliyle kaleme alınmış ve yazımında hukuki bir terminoloji kullanılmıştır²⁶. Metin bu yönüyle ayanların ağzından çıkmışçasına yazılan Sened-i İttifak ile padişah adına kaleme alınan Tanzimat Fermanından farklıdır²⁷. Öte yandan her ne kadar padişah asli bir organ olarak ortaya konulmuş ise de Kanun-ı Esasi’de egemenliğin kime ait olduğu açık bir hüküm ile düzenlenmemiştir.

Bununla beraber Kanun-ı Esasi’nin tek temsili ve demokratik organı sayılabilecek olan Heyet-i Mebusan, yasama faaliyetleri hususunda tam bir serbestliğe sahip değildir. Bu heyet Padişah, Meclis’i Vükela, Heyet-i Ayan ve Şura-yı Devlet’ten oluşan bir dörtgen ile kuşatılmıştır. Bu düzenin merkezini ise Padişah teşkil etmektedir. Dolayısıyla, demokratik bir yasama organı ve sürecinden söz edilmeyeceği gibi, kurulan düzeni gerçek anlamda bir meşrutiyet saymaya da imkân yoktur²⁸. Fakat mutlak monarşi dönemindeki yapıdan farklı bir durum söz konusu olmuştur²⁹. Öyle ki, meclisler padişaha karşı iradelerini kabul ettiremiyorlarsa padişah da Meclis-i Mebusan’ın benimsemediği bir konuyu yasalaştırma gücüne artık sahip değildir. Yasalaştırmada nasıl meclisler padişahın izin ve onayına bağlıysalar, padişah da yasaların oluşumunda meclislerin ve özellikle de mebusan meclisinin olumlu tutumunu beklemek zorundadır. Bu yüzden de Meclis-i Umumi genel olarak ve tek başına bir yasama erki ve organı değildir; ancak sıkı kayıtlarla da olsa yasama faaliyetine katılma hakkını haizdir. Şu hâlde ilk Osmanlı Meclisi istediğini yasalaştırabilen bir organ değilse bile, istemediğini yasalaştırmayan bir yapıya sahiptir³⁰.

Bunun yanında padişahı, tüm anayasal sistemin merkezi ve en üstün gücü olarak tanıyan Kanun-ı Esasi, onu bir de sorumsuzluk ile taçlandırmaktadır. O kadar ki padişah anayasaya bağlılık yemini dahi etmemektedir. Hâlbuki 37 yıl önce yine tek yanlı bir iradeyle ortaya çıkan Tanzimat Fermanını ilan etmiş olan bir diğer hükümdar, vermiş olduğu sözleri bir yeminle bağlamıştı³¹. O halde bu sistemin gerçekten sınırlanmış monarşi kavramına uymadığı ortadadır. Çünkü Kanun-ı Esasi’nin öngördüğü kutsallık ve mutlak sorumsuzluk ilkesi padişahı dokunulmaz hale getirmektedir. Burada yürütme yetkisini padişaha ait sayan geleneksel ve monarşik anlayış sürmekte, yasama alanında da ona geniş yetkiler tanınmaktadır. Bu yönüyle Kanun-ı Esasi kuvvetler birliğini öngörmüştür. Öyle ki öğretide ifade edildiği gibi, anayasalı dönemin Padişahı, anayasasız döneminkilerden bile daha güvencelidir³².

Öte yandan Kanun-ı Esasinin hak ve özgürlüklere hatırı sayılır derecede değiştiği

²¹ENGELHARDT: Tanzimat ve Türkiye, (Tercüme eden Ali Reşad), İstanbul 1999, s.113.

²²ERDEM, Gazi: “İlanından Yüz Elli Yıl Sonra Avrupa Birliği Müzakereleri Bağlamında Islahat Fermanı’na Yeniden Bir Bakış” Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 51(1), s.329.

²³ARMAOĞLU, Fahir: 19. Yüzyıl Siyasal Tarihi (1789-1914), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997. s.258; ERYILMAZ, Bilal: Osmanlı Devleti’nde Millet Sistemi, İşaret Yayınları, İstanbul 1992, s.63; DEMİRCİ, s.171, 172.

²⁴Kanun-ı Esasi’de Mithat Paşanın rolü büyüktür. Bu bakımdan bkz. ÖZGÜLDÜR, Yavuz/ÖZGÜLDÜR, Serdar: “1876 Anayasası’nın Hazırlanmasında Mithat Paşanın Rolü ve Fonksiyonu”, Ankara Üniversitesi Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, (5), 1994, 311-348, s.311-348.

²⁵Gerçekten de Kanun-ı Esasi bir rastlantı sonucunda ortaya çıkmamıştır. Monarşiden anayasal düzene geçiş oldukça önemli bir dönüşüm olup Osmanlı için ciddi bir açılımdır. Bkz. FENDOĞLU, Hasan Tahsin: “1876 Anayasası veya Monarşik Modernleşme Dönemi”, http://www.hasantahsinfendoglu.com/dokumanlar/akademik/1876_ANAYASASI_VEYA_MONARSIK_MODERN_LESME_DONEMI.pdf, (Erişim Tarihi: 14.03.2018).

²⁶Kanun-ı Esasi’nin hazırlanışı için bkz. KARAKOÇ, s.126.

²⁷TANÖR, s.134.

²⁸TANÖR, s.141.

²⁹Ayrıca bkz. MARDİN, Şerif: Siyasal ve Sosyal Bilimler, 10. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s.140-141.

³⁰TANÖR, s.141.

³¹TANÖR, s.143.

³²TANÖR, s.143-144.

söylenbilir³³. Özellikle yargı organı konusundaki ilkeler bu noktada dikkat çekicidir. Gerçekten de, bireyleri ilgilendiren yargısal güvenceler açısından Kanun-ı Esasi'nin getirdikleri hiç de azımsanacak gibi değildir. Kimsenin, yasada belirtilen mahkemeden başka bir mahkeme önüne gitmeye zorlanamaması, bir davaya ancak ait olduğu mahkemede bakılması, mahkemelerin kendi görevlerine giren davalara bakmaktan kaçınmaması, mevcut olan belli mahkemeler dışında olağanüstü mahkemeler veya yargı kararı vermeye yetkili özel komisyonlar kurulmaması gibi esaslar, “tabii yargı yolu”, ya da “tabii hâkim” anlayışının benimsendiğini göstermektedir. Kanun-ı Esasi, yargılamaların aleniyeti ilkesini, herkesin mahkemeler önünde tüm yollardan yararlanarak kendisini ve davasını savunabilmesini, işkencenin ve her türlü eziyetin yasaklanmasını da kabul etmiştir. Öğretide belirtildiği gibi yargının statüsü ile ilgili yazılanları da dikkate alırsak, Kanun-ı Esasi'nin yargı ve yargısal güvenceler alanındaki katkısının, her şeye rağmen yine de çok önemli olduğu görülür³⁴.

6. Kanun-ı Esaside 1909 Değişiklikleri

Kanun-ı Esasi'de 1909'da oldukça önemli değişiklikler yapılmıştır. Bu değişiklikler o denli önemliydi ki ortaya çıkan anayasal durum bugün genellikle, yeni bir anayasadan söz eder gibi, “1909 Anayasası” olarak anılmaktadır. Doktrinde belirtildiği üzere anayasa değişikliklerinden sonra, en azından teorik olarak, tam bir parlamenter monarşi için uygun bir anayasal çerçeve çizilmiştir³⁵. Bu değişiklikler neticesinde, hükümetin ve bakanların Mebusan Meclisine karşı sorumlulukları getirilmiş, yürütme işlemleri için “karşı imza” kuralına yer verilmiş ve padişahın fesih yetkisi kayıtlanmıştır. Bunlar arasında, Meclis üyelerinin kanun teklif edebilmeleri için padişahın ön izninin kaldırılması ve padişahın mutlak veto hakkının bir “geciktirici ve güçleştirici veto” yetkisine çevrilmiş olması kayda değer niteliktedir. Bununla beraber İkinci Meşrutiyet dönemindeki anayasa değişikliklerinin kimi düzenlemeleri de temel haklara ilişkindir. Bu bağlamda, sansür yasaklanmış, padişahın sürgün yetkisi kaldırılmış ve özel yazışmaların dokunulmazlığı hakkı ile dernek ve toplanma hakları anayasal güvenceye kavuşturulmuştur³⁶.

1909 değişiklikleriyle birlikte Osmanlı rejimi bir “meşrutî monarşi”ye dönüşmüştür³⁷. Doktrinde belirtildiği gibi bu tür bir düzen demokratik bir nitelik taşımaktadır. Zira bu tür bir düzende yasama yetkisi halkın temsilcilerinden teşekkül eden yasama organı; yürütme yetkisi ise yasama yetkisine dayanan hükümet tarafından kullanılır. Dolayısıyla padişahın gerek yasama gerek yürütme organına yönelik yetkileri esas itibari ile semboliktir. İşte bu nedenle 1909 değişiklikleriyle birlikte Osmanlı'nın mutlak monarşiden kesin olarak çıktığı ve sınırlı monarşi dönemine girdiği söylenebilir³⁸.

Şimdiye dek ifade edilenler çerçevesinde Osmanlı anayasacılığını değerlendirmek gerekir. Osmanlı anayasacılığı modernleşmenin bir ürünüdür. Motivasyonu hukuksal anlamda iktidarın sınırlandırılması değil siyasal ve sosyolojik olarak iktidarın ayakta kalabilmesini sağlamak olmuştur. Anayasacılığın özü olan denge ve denetim henüz ortak bir anlayış haline gelememiştir. Dolayısıyla Osmanlı anayasacılığı daha çok iktidar mücadelelerinin bir ürünüdür. Bu yüzden de anayasal kurumlar ve düşünceler istikrarlı bir gelişim göstermemiştir. Ancak bu mücadeleler insan hakları, özgürlükler, demokrasi ve hukuk devleti adına ciddi bir kavramlar bütünü miras bırakmıştır. Bu kavramlar bütünü tartışılmış olması bile oldukça önemli bir kazanımdır.

Nitekim doktrinde ifade edildiği üzere Osmanlı'nın son döneminden Cumhuriyet dönemine bu açıdan sağlam bir miras kalmamış olsa da en azından anayasal-demokratik siyaset dilinin temel kavramlarından olan temsil, meclis, muhalefet, hatta “millî hâkimiyet”³⁹ gibi modern siyasi fikirlerin doğup gelişmesinin ilk adımları atılmıştır. Gerçekten de 1920'lerin başlarına gelindiğinde demokratik meşruluk düşüncesi o denli yerleşmişti ki, o dönemin diktatöryel ve otoriter siyasetleri bile millî hâkimiyet ve millî irade gibi kavramlarla meşrulaştırılmaya

³³Ayrıca bkz. ONAN, Belkis: “İnsan Hakları ve Temel Özgürlükler Açısından Osmanlı Devletine Bakış”, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, XV(4), 2011, 253-288, s.277.

³⁴TANÖR, s.147.

³⁵ERDOĞAN, Mustafa: Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset, 7. Baskı, Liberte Yayınları, Ankara 2011, s.47.

³⁶ERDOĞAN, s.47-48.

³⁷Ayrıca bkz. BİRSEL, Mahmut T., “Osmanlı İmparatorluğunun Anayasal Yapısı ve Yeni Anayasa İçin Öneriler”, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 12, (Özel Sayı), 2010, 1185-1203, s.1196vd.

³⁸GÖZLER, Kemal: Türk Anayasa Hukuku Dersleri (2007), 4. Baskı, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa 2007, s.25.

³⁹Ayrıca bkz. UYANIK, Mevlüt: Osmanlı Tarihinde Parlamenter Sistem Arayışları: İslamiyet'in Belirleyiciliği Üzerine Değerlendirmeler”, Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2, 2002, 47-60, s.56.

çalışılmıştır⁴⁰. Kanımızca buradaki milli irade vurgusu özellikle saltanata alternatif bir söylem geliştirme motivasyonunun bir sonucudur.

Bu minvalde olmak üzere Arslan, Osmanlı anayasacılığının başarılı olmamasını başlıca üç nedene dayandırmaktadır. Bunlar kendi içerisinde kontrol ve denge mekanizmaları içeren, otoritenin dağınık vaziyette olduğu geleneksel siyasi yapının yıkılması ve yerine merkezîyetçi bir yapının kurulması, yukarıdan aşağıya ve seçkin bir modernleşme modelinin izlenmesi sonucunda yaygın halk katılımının dışlanması ve reformcuların militarist bir zihniyete sahip olması olarak belirtilebilir⁴¹.

B. Cumhuriyet Dönemi Anayasacılığı

1. 1921 Anayasası Dönemi

Osmanlı devlet düzeni bakımından mutlak monarşiydi. Padişahın yetkilerini sınırlandıracak yazılı hukuk normları manzumesi ve bu normları etkin hale getirecek hukuki mekanizmalar yoktu. Tüm devlet yetkileri padişahın elinde toplanmıştı. Ancak yine de teorik olarak padişahın bu yetkilerini şeriat kurallarına göre kullanması gerekiyordu. Bununla beraber padişahın eylem ve işlemlerinin şeriata uygunluğunu etkili bir şekilde denetleyecek bir mekanizma kurulmuş değildi. Üstelik şeriatta kamu hukukuna yönelik kurallar pek az olduğundan, bu tür bir denetlemeye zaten imkân bulunmamaktaydı⁴². Fakat 1808 Sened-i İttifak'tan 1909 Kanun-ı Esasi anayasa değişikliklerine varan devlet iktidarının sınırlandırılmasına yönelik bir birikim söz konusuydu.

İşte bu birikim üzerine milli mücadele döneminde 20 Ocak 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ihdas edildi⁴³. 24 maddelik kısa bir anayasa olan 1921 Anayasası Kanun-ı Esasi'yi resmen ve açıkça ilga etmiyordu. Ancak 1921 Anayasası Kanun-ı Esasi'den bütünüyle olmasa da temel noktalar itibarıyla ayrılmaktaydı. Burada getirilen en önemli yenilik şüphesiz milli egemenlik ilkesidir. 1921 Anayasasının 1. maddesine göre; “*Hakimiyet bilakayd ü şart milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir*”⁴⁴. Getirilen milli egemenlik ilkesi devlet iktidarının sınırlandırılmasında çok önemli bir aşamadır. Zira iktidarın kaynağı padişahın şahsında bütünleşmiş ve gökyüzünde bulunan konumundan yeryüzüne indirilmiştir. Böylece devlet iktidarı bir yandan sekülerleşmiş bir yandan da sınırlandırılmasına yönelik bir ortam hazırlanmıştır. Zira eski haliyle aşkın olan bir olgu olarak devlet iktidarının sınırlandırılması ve denetlenmesi mümkün değildi.

Ancak bu kısa anayasanın da temel kimi sorunları bulunmaktaydı. Her şeyden önce bu kısa anayasada kuvvetler ayrılığı söz konusu değildi. Yasama ve yürütme kuvvetleri mecliste toplanmaktaydı. Anayasanın 2. maddesine göre “*İcra kudreti ve teşrii salâhiyeti milletın yegâne ve hakiki mümessili olan Büyük Millet Meclisinde tecelli ve temerküz eder*”. Yine 3. maddede “*Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur ve hükümeti ‘Büyük Millet Meclisi Hükümeti’ unvanını taşır*”⁴⁵. Dolayısıyla 1921 Anayasası bir “meclis hükümeti” kurgulamaktadır⁴⁶. Bununla beraber 1921 Anayasası bir devlet başkanlığı makamı da öngörmemiştir. Ancak devlet başkanına ait olması gereken kimi görev ve yetkilerin Büyük Millet Meclisi Başkanı tarafından yürütülmesi kabul edilmiştir⁴⁷.

Burada hükümet tarzına ve niteliğine ilişkin bir değerlendirme yapmak gerekir. Anayasa hukuku öğretisi hükümet sistemlerini sınıflandırırken, kuvvetler arasındaki ilişkiyi, daha doğrusu yasama ve yürütme kuvvetlerinin birbiriyle olan ilişkilerini⁴⁸ ölçüt olarak kabul etmektedir. Buna göre, yasama ve yürütme kuvvetlerinin aynı iradede toplandığı rejimler “kuvvetler birliği” rejimleri, bu kuvvetlerin ayrı organlara verildiği rejimler de “kuvvetler ayrılığı” rejimleri olarak

⁴⁰ERDOĞAN, s.54-55.

⁴¹ARSLAN, s.128-130.

⁴²ÖZBUDUN, Ergun: Türk Anayasa Hukuku, 16. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara 2016, s.25.

⁴³1921 Anayasasının hazırlanışı için bkz. SEVİNÇ, s.4 vd.

⁴⁴KİLİ, Suna/GÖZÜBÜYÜK, A. Şeref: Türk Anayasa Metinleri, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2000, s.100.

⁴⁵KİLİ/GÖZÜBÜYÜK, s.100.

⁴⁶ATAR, Yavuz: Türk Anayasa Hukuku, 7. Baskı, Mimoza Yayınları, Konya 2012, s.23.

⁴⁷1921 Anayasası madde 9'a göre “Büyük Millet Meclisi Umumiyesi tarafından intihap olunan reis bir intihap devresi zarfında Büyük Millet Meclisi Reysidir. Bu sıfatla Meclis namına imza vazına ve Heyet-i Vekile mukarreratını tasdika salâhiyettardır. İcra Vekilleri heyeti içlerinden birini kendilerine reis intihap ederler. Ancak Büyük Millet Meclisi Reisi vekiller heyetinin de reis-i tabiidir.” KİLİ/GÖZÜBÜYÜK, s.101.

⁴⁸Şüphesiz yargı her durumda bağımsız ve tarafsız olmalıdır.

tanımlanmaktadır. Kuvvetler birliği söz konusu iki kuvvetin ya yürütme organında ya da yasama organında birleşmesi suretiyle gerçekleşebilir. Yasama ve yürütme kuvvetlerinin yürütme organında birleşmesi, mutlak monarşilerde ve diktatörlüklerde söz konusu olur. Bu iki kuvvetin yasama iradesinde birleşmesine ise, meclis hükümeti⁴⁹ adı verilir⁵⁰. İşte 1921 Anayasası ortaya koyduğu karakteriyle kuvvetler birliği sınıfında yer almaktadır ve meclis hükümeti sistemini öngörmektedir.

Öte yandan 1921 Anayasasında yargı organının görev yetkileri düzenlenmemiştir. Doktrinde ifade edildiği üzere yargı hususunda 1876 Kanun-ı Esasinin hükümlerinin yürürlükte olduğu düşünülebilir. Zira yukarıda ifade edildiği üzere 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Kanun-ı Esasiyi resmen ilga etmemiştir. Bu nedenle Kanun-ı Esasinin 1921 Anayasasına aykırılık oluşturmayan düzenlemelerinin geçerliliğini koruduğu çıkarımını yapmak mümkündür. Fakat uygulama tam tersi yönde tezahür etmiştir. Zira bu dönemde yargı yetkisinin de Meclis'in elinde olduğu düşüncesi egemen olmuştur. Gerçekten de söz konusu bu dönemin olağanüstü koşulları altında “istiklal mahkemeleri” kurulmuştur. Üstelik bu mahkemelerin üyeleri Meclis tarafından kendi üyeleri arasından seçilmiştir. Dolayısıyla bu mahkemelerin oluşum tarzı, hâkimlerin bağımsızlığı ilkesine ve tabii hâkim güvencesine tamamıyla aykırıdır⁵¹. Şu hâlde 1921 Anayasasında yargıya ilişkin bir hukuk boşluğu söz konusudur. Yargılama ve onun ilkeleri tamamıyla göz ardı edilmiş ve *de facto* bir durum oluşmuştur.

2. 1924 Anayasası

1924 Anayasası meclis hükümeti sistemi ile parlamenter rejim arasında karma bir rejim benimsendiğine dair düzenlemeler getirmiştir⁵². Gerçekten de Anayasada her iki hükümet şekline has özellikler bulunmaktadır⁵³. Gözler ve Özbudun doktrinde bu karma sisteme “kuvvetler birliği ve görevler ayrılığı sistemi” demektedir⁵⁴. Ancak genel olarak bakıldığında 1924 Anayasasında da kuvvetler birliği söz konusu olmuştur. Zira bu anayasa egemenliğin kullanılması yetkisini TBMM'nin tekelinde tutmuş, icra ve yargı organları arasında paylaşmamıştır. Doktrinde yazarların çoğu da Anayasanın kuvvetler birliğine yer verdiğini ifade etmektedir⁵⁵. Ancak kuvvetler birliği burada, 1921 Anayasası gibi homojen bir şekilde olmayıp, heterojen nitelik taşıyan bir şekle büründüğü, yürütmeye yönelik hükümlerden kolayca anlaşılmaktadır. Bir diğer ifade ile 1924 Anayasasında kuvvetler birliği, Anayurt'un tabiriyle “gevşek” bir şekle sokulmuştur⁵⁶. Ancak anayasa her ne kadar kanunların anayasa uygun olması gerektiğini belirtmişse de bu noktada bunun denetimini sağlamak üzere bir anayasa mahkemesini öngörmemiştir. Dolayısıyla burada anayasa bir anlamda kuvvetlerin yasamada toplanmasının bir gereği olarak Meclis'in mutlak üstünlüğüne yer vermiştir. Bu durum, anayasanın kendisi liberal bir felsefe taşısa da⁵⁷, onun en zayıf yönünü teşkil etmektedir. Zira Meclis'in üstünlüğü ve denetimsizliği, uygulamada temel hak ve özgürlüklerin çoğunluğun iadesine terk edilmesi sonucunu doğurmuştur⁵⁸.

1924 Anayasası demokratik bir ruha sahip olmakla birlikte, bu, “çoğulcu” demokrasi değil, “çoğunlukçu”⁵⁹ demokrasi anlayışını yansıtmaktadır⁶⁰. Köklerini Rousseau'nun genel irade görüşünden alan çoğunlukçu demokrasi anlayışı⁶¹, kısaca genel irade ya da milli irade olarak adlandırılan çoğunluk iradesinin daima kamu iyiliğine yöneldiği; zira çoğunluğun çıkarları ile

⁴⁹SEVİNÇ, s.5.

⁵⁰ÖZBUDUN, s.28.

⁵¹GÖZLER, Kemal: Türk Anayasa Hukuku Dersleri, 17. Baskı, Ekin Yayınları, Bursa 2014, s.25-26.

⁵²Ayrıca bkz. SEVİNÇ, s.13.

⁵³ÖZBUDUN, s.31; GÖZLER, 2007, s.1.

⁵⁴GÖZLER, s.31.

⁵⁵Bkz. ANAYURT, Ömer: “1924 Anayasası'nda Meclis-Yürütme İlişkileri”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 13, (39), 1997, <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-39/1924-anayasasinda-meclis-yurutme-iliskileri>, (erişim Tarihi: 20.03.2018).

⁵⁶ANAYURT, a.g.e.

⁵⁷KAPANİ, Münci: Kamu Hürriyetleri, 7. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara 1993, s.109.

⁵⁸ANAYURT, Ömer: “1924 Anayasasında Temel Hak ve Hürriyetler”, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 7, (1-2), 2003, 1-21, s.2.

⁵⁹DİNÇKOL, Bihterin: “1924 Anayasası Döneminde Siyasal Muhalefet”, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/273373>, (erişim Tarihi:15.03.2018).

⁶⁰Çoğunluk ilkesinin anayasacılık açısından bir değerlendirmesi için bkz. TURHAN, Mehmet: “Anayasacılık Açısından Çoğunluk İlkesi”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 50, (1), 1995, s.401-413.

⁶¹DİNÇKOL, s.340.

toplumun genel çıkarlarının hiçbir zaman çatışmayacağı noktasından hareket eder⁶². Rousseau'nun deyimiyle genel irade “yanılmaz” niteliktedir. Ancak bunun neticesi sınırsız çoğunluk yönetimidir⁶³, Bununla beraber Özbudun'un belirttiği gibi demokrasi, salt bir çoğunluk yönetimi şeklinde tanımlansa dahi, yine de demokratik bir rejimde azınlık haklarının çoğunluğa karşı korunması ilkesinden vazgeçilemez. Çünkü toplum iradesinin gerçek anlamda belirebilmesi için, çeşitli görüşlerin özgür bir şekilde ifade edilebilmesi ve tartışılabilmesi gerekir. Yalnızca kamuoyunun bu şekilde serbestçe oluşabileceği bir toplumda, çoğunluk iradesi özgür olarak ortaya çıkabilir. Bu durum da azınlıkların haklarının garanti altına alınmasını gerektirir. Aksi takdirde, belirli bir andaki çoğunluğun görüşü her zaman için topluma hâkim hale getirilmiş ve bugünkü azınlığın yarınki çoğunluk haline gelmesi ortadan kaldırılmış olur⁶⁴. Böyle bir durum ise Zürcher'in deyimiyle “huzursuz bir demokrasi” ile sonuçlanır⁶⁵.

Gelinen noktada belirtmek gerekir ki, Cumhuriyet rejiminin idealleri Batı yanlısı modernist seçkinlerin gelenekçi karşıtlarına karşı zaferinin sembolü olan yeni bir anayasada cisimleşmiştir⁶⁶. Bu bakımdan neredeyse yarım yüzyıl boyunca yürürlükte kalan 1876 Kanun-ı Esasi, Osmanlı siyasal kültürü ve gelenekleri ile Avrupa anayasal monarşisinin ilkelerini uzlaştırmaya çalışmıştı. Bu nedenle Kanun-ı Esasi, o zamanın Osmanlı toplumunun toplumsal ve kültürel gelenekleriyle olduğu kadar modernist politik özlemleriyle de oldukça uyuşmaktaydı.

1921 Anayasası savaş koşullarında hazırlanmıştı ve çoğunluk tarafından paylaşılan özgürlük, bağımsızlık ve halk egemenliğini belirtmekteydi. 1876 Anayasası gibi 1921 Anayasası da gücünü belli bir oranda ulusal kültürde bulunan köklerinden ve ülkenin şartlarından alıyordu. Bunun aksine 1924 Anayasası ise iktidardaki seçkinlerin tasarlayıp yorumladıkları biçimiyle⁶⁷, geleceğe ayarlanmış bir değişim ve dönüşüm aracı olarak hazırlanmıştı⁶⁸. Bu çerçevede 1924 Anayasası halefi olduğu anayasalara göre devrimci yönü baskın olan bir anayasadır. Kaldı ki, 1924 Anayasası dönemindeki gelişmeler ve Anayasada yapılan köklü değişiklikler bu yargıyı destekleyici niteliktedir. Bu manada; 1928 yılında, Devletin dinin İslam Dini olduğuna dair düzenlemenin Anayasadan çıkarılması, 1937 yılında lâikliğin Anayasal dayanağa kavuşturulması, 1946-1950 yılları arasında çok partili siyasal hayatla ilgili gelişmeler ve açık oy gizli sayım ve döküm yerine gizli oy açık sayım ve döküm esaslarına göre seçimlerin yapılması hususları sayılabilir.

3. 1961 Anayasası Dönemi

1961 Anayasası maddi ve şekli olarak tam anlamıyla bir anayasadır. Anayasanın özellikle ikinci maddesi 1961 Anayasasının karakterini oldukça net bir biçimde ortaya koymaktadır. İkinci maddeye göre “*Türkiye Cumhuriyeti, insan haklarına ve Başlangıç'ta belirlenen temel ilkelere dayanan, milli, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devletidir.*” Bu ifadede Anayasanın karakterini belirleyen çok önemli temel ilkeler bulunmaktadır. Her şeyden evvel bu maddeye göre önce devlet insan haklarına dayanmaktadır. Bu diğer anayasalara nazaran fevkalade paradigmal bir değişimi beraberinde getirmektedir. İnsan hakları insanların doğuşlarında beraberinde getirdikleri hak ve özgürlüklerdir. Kısaca hak, bireylere hukuk düzenince tanınmış yetki olarak tanımlanabilir. Bu tanımdan, doğal olarak şu netice ortaya çıkar: Hakkı olan birey, sahip olduğu hakka dayanarak öteki bireylerin, kendi hakkına saygı göstermesini bekleyebilir ve bu beklentisinin hukukça desteklenmesi ve korunması gerekir⁶⁹. İşte burada devletin temeli insan haklarına dayandırılarak en üst düzeyde hukuksal güvence sağlanması amaçlanmıştır.

⁶²Bu anlayış çok partili yaşamda özellikle DP ile CHP arasındaki ilişkilerin gerginleşmesinin ardından, DP'nin elinde daha sonra patlayan bir “silah” olmuştur. Dolayısıyla da özellikle 1957 seçimlerinin ardından Anayasanın kimi frenlerden yoksun olduğu savı sıkça savunulmuş ve muhalefet, sonrasında 1961 Anayasasını hazırlayanlara rehberlik edecek önerilerde bulunmuştur. SEVİNÇ, s.13.

⁶³ÖZBUDUN, s.34.

⁶⁴ÖZBUDUN, s.34.

⁶⁵ZÜRCHER, Eric Jan: Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, 24. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s.323 vd.

⁶⁶KARPAT, Kemal: Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi, Çev. Esin Soğancılar, İmge Yayınları, Ankara 2007, s.34-35.

⁶⁷Bu bakımdan 1924 Anayasasının Cumhuriyet modernleşmesi üzerindeki etkileri oldukça çoktur. Bu bağlamda bir çalışma için bkz. AKIN, Fehim: “1924 Anayasasının Modernleşme Açısından Anlamı”, Sosyal Bilimler Dergisi, <http://www.sbd.aku.edu.tr/VIII3/fakin.pdf>, (Erişim Tarihi:14.03.2018).

⁶⁸KARPAT, s.35.

⁶⁹AYBAY, Rona: İnsan Hakları Hukuku, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2015, s.3. 1961 Anayasasına hakkın özü ve bunun sınırlandırılması için ayrıca bkz. ÖRÜCÜ, Esin: “1961 Anayasası ve Anayasa Mahkemesine Göre Hakkın Özünü Kavramı ve Mülkiyet Hakkının Özünü”, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, 41(3-4), 1975, s.145-161.

Zaten 1961 Anayasasının önemli bir katkısı da daha önceki anayasalarla mukayese edildiğinde, oldukça kuvvetli bir temel hak ve özgürlükler rejimi oluşturmuş olmasıdır⁷⁰. Gerçekten de Anayasa devlet ve toplum-birey ilişkilerinde esas duyarlılık ve endişeyi ikincilerin korunması konusunda göstermiştir. Anayasasının felsefesinden yapılanmasına kadar çeşitli kademelerden bu durum açık bir şekilde anlaşılmaktadır⁷¹. Devletin nitelikleri sayılırken de herhangi bir kayıt ve şarta bağlı olmaksızın “insan haklarına bağlılık” ön planda gelmektedir. Böylelikle 1961 Anayasasına göre “hak ve özgürlük” devletin temel nitelik ve görevlerindedir⁷², devletin devlet olma ya da farklı ifade şekliyle kuruculuk vasfına yönelik bir şeydir. Bu bağlamda özgürlük esas müdahale istisnadır ve devlet iktidarı da buna saygı göstermekle yükümlüdür⁷³. Buradaki özgürlüğün iki açıdan tanımlandığı söylenebilir. İlki, var olanın korunmasıdır: Zira Anayasaya göre “Herkes, kişiliğine bağlı, dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez temel hak ve hürriyetlere sahiptir (m. 10/1). İkincisi özgürlük korunması ve güvenceye bağlanması gerekli bir nesnedir. İşte devlet de tam burada “özgürleştirici” rol oynamalıdır. Anayasasının dibacesinde yer alan düzenlemelere göre “demokratik hukuk devletini bütün hukuki ve sosyal temelleriyle kurmak” (Başl. Parag. 5), insanın ve özgürlüğün gelişmesi için “siyasi ve sosyal bütün engelleri kaldırmak ve gerekli şartları hazırlamak” (m. 10/2) da devletin ödevlerindedir. Yani devlet yalnızca saygı göstermekle kalmaz, özgürlüğü gerçekleştirici koşulları hazırlaması gerekir. Nitekim Anayasasının sosyal devlet, sosyal adalet ilkeleri ve sosyal haklar sistemi de bu anlayışın somutlaşmasıdır⁷⁴. Sosyal ve ekonomik hakların tanınmasıyla çağdaş özgürlükçü anlayış benimsenmiştir⁷⁵.

Bununla beraber 1961 Anayasasının demokratik hukuk devleti niteliğine de değinmek gerekir. Hukuk devletinin en önemli yönlerinden birisi hukukun üstünlüğünün sağlanmasıdır. Hukukun üstünlüğü, yasama ve yürütme işlemleri karşısında son sözü hukukun söylemesi, bir diğer anlatımla devlet iktidarının hukukla sınırlı olması demektir. Daha önceki anayasalardan farklı olarak 1961 Anayasası, hukukun üstünlüğünü sözde bırakmamış, Anayasa Mahkemesi gibi mekanizmalara yer vermek suretiyle bunu hayata geçirici düzenlemeler de getirmiştir.

Devletin yasama, yürütme ve yargı iktidarları, hukukla sınırlandırıldığı sürece bireyin temel hak ve özgürlükleri, devlet iktidarı karşısında güvenceye bağlanmış ve keyfi yönetim önlenmiş olur⁷⁶. Hukuk devleti, hukuka bağlı ve hukukla boyunduruk altına alınmış bir devlettir. Bu tür bir devlet kendi isteğiyle değil, özgür ve eşit insanların yasalar aracılığıyla bir araya gelerek oluşturdukları bir devlettir. Böylece sadece hukukun bağlayıcılığı ve özgürlük teminat altına alınmış olmaz. Bunun yanı sıra hukuk devletinin formel ve maddi boyutu da açığa çıkmış olur⁷⁷.

Öte yandan 1961 Anayasası devlet iktidarını oldukça etkin bir şekilde bölüştürmüştür⁷⁸. Türkiye’de bu döneme kadar hâkim olan yapı, kuvvetlerin tek elde birleşmesi, dolayısıyla devlet iktidarının belirli bir kesiminde temerküz ettirilmesi şeklindedir. 1961 Anayasasının selefi olan Anayasasının teorisinde görünürde meclis, gerçekte ise tek partiden güç alan hükümet, en etkin ve aktif güç merkezi olarak öngörülmüş, devlet yetkileri parti bünyesinde temerküz ettirilmiştir. Dolayısıyla devlet çatısı altında siyasal faaliyet gösteren bir partiden ziyade parti devleti görüntüsü hâkimdi. Bu durum sadece teorik düzeyde kalmamış icraata da geçirilmiştir. Hâlbuki olması gereken; partinin devleti ya da parti devleti olmak değil, devletin ve onun vatandaşlarını temsil eden halkın partisi olmaktır. Zira biraz önce ifade edilenlerle adeta özdeşleşen tek parti veya iktidar partisi oligarşileri kuvvet yoğunlaşmasından başka bir anlam ifade etmez hale gelmişti. ,

⁷⁰KAPANİ, s.117-118.

⁷¹TANÖR, Bülent: İki Anayasa, 2. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul 1991, s.25.

⁷²SOYSAL, Mümtaz: “Haklar ve Özgürlükler Bakımından 1961 Anayasasının Evrensel Anlamı”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 24(1), 1969, 91-94, s.92.

⁷³TANÖR, s.25.

⁷⁴TANÖR, s.26.

⁷⁵KAPANİ, s.121.

⁷⁶ALİEFENDİOĞLU, Yılmaz: “Hukuk, Hukukun Üstünlüğü, Hukuk Devleti”, Ankara Barosu Dergisi, 2001-2, 29-68, s.30.

⁷⁷ARNAULD, Andreas von: “Hukuk Devleti”, Çev. Arslan Topakkaya, içinde Anayasa Teorisi, Ed. Otto Depenheuer ve Christoph Grabenwarter, Çev. Ed. İlyas Doğan, Lale Yayıncılık, 2014, s.716.

⁷⁸Ayrıca bkz. KAPANİ, s.116. Burada kuvvetler ayrılığının altını çizmek gerekir. SAVCI, Bahri: “1961 Anayasasının Müdür Prensiplerine ve Müesseselerine Mukayeseli Kısa Bir Bakış”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 19(3), 1964, 11-36, s.22.

1961 Anayasasının ikinci büyük katkısı da devlet iktidarının ve egemenliğin kullanılmasının çeşitli organ ve kurumlar arasında dağıtılması ve bunlar arasında karşılıklı fren ve dengelerin⁷⁹ oluşturulmasıdır⁸⁰. Bu döneme kadar teorik ve uygulama olarak TBMM’nde birleşen yasama ve yürütmeyi, yumuşak bir kuvvetler ayrılığı biçiminde ikiye ayrılıp organlar belli organlar arasında paylaştırılması bunun ilk adımıdır. Ayrıca meclis artık egemenliği kullanan tek iktidar alanı değil, bunlardan yalnızca bir tanesidir. Bununla beraber kullandığı yasama yetkisi açısından da yargı denetimine, Anayasa Mahkemesi denetimine, tabi tutulmuştur⁸¹. Yasama ve yürütme iradeleri arasında, nispeten birincisi kayırlmakla beraber birbirlerini dışlamak ve yok saymak olanağı bırakmayan bir iş birliği ve denge oluşturulmuştur. Çoğunluk, yani iktidar ile azınlık, yani muhalefet ilişkileri de ikincisinin korunması biçiminde bir yenilik göstermektedir. Ayrıca yürütme içinde de yekparelik ve merkeziyetçilik yumuşatılmıştır. Gerçekten de yerel yönetimler, yerinden yönetim usulleri anayasal güvenceleri açısından sağlamlaştırılmış, özerk kuruluşlar yürütmenin yekpareliğini demokratik yönde yumuşatmıştır. Yasam organı da iki meclisli hale getirilerek ikiye bölünmüş, Senato’nun içerisinde genel oydan gelmeyen kimi “dengeler” konmuştur⁸². Böylece 1961 Anayasasıyla hukuk devleti olmanın asgari gereklerini yerine getiren düzenlemeler yapılmış ve 1924 Anayasasında farklı olarak sadece hukukun üstünlüğüne vurgu yapılarak bunun sözde bırakılması yerine fren ve denge mahiyetinde hukukun üstünlüğünün pratiğe döküldüğü mekanizmalara da yer verilmiştir.

Bu çerçevede kuvvetler ayrılığının en önemli yönlerinden biri yargı organının statüsüdür. Gerçekten de bu Anayasada yargı güçlendirilmeye çalışılmıştır⁸³. 1961 Anayasası, siyasal karar organlarının yargı organı üzerinde etkisinin önlenmesine, buna karşılık yargının bunları denetlemesi esasına dayanır⁸⁴. “Etkinin önlenmesi” olayı yargı bağımsızlığı ve güvencelerin sağlanmasıdır ki, bu alanda anayasanın en önemli katkısı, yargıçların tüm özlük işlerine bakmakla yetkili Yüksek Hâkimler Kurulu’nu getirmiş olmasıdır. Bu alandaki ikinci büyük yenilik de “tabii hâkim ilkesi”nin getirdiği güvencedir. Yargının siyasal karar organlarını denetleyebilmesindeki radikal katkılar ise Anayasa Mahkemesinin kurulması ile idarenin tüm eylem ve işlemlerinin Danıştay’ın denetimine tabi tutulması suretiyle sağlanmıştır. Bunlar “demokratik hukuk devleti” ilkesinin en temel gerekleri ve güvenceleridir⁸⁵.

1961 Anayasası daha önceki anayasalara göre demokratik hukuk devletine oldukça uygun araç ve ilkelerle donatılmıştır. Bu durumun birkaç sebebi vardır. Her şeyden önce Anayasa’da sistematik açıdan hak ve özgürlükler etraflı bir şekilde düzenlenmiştir. Hak ve özgürlükler Anayasasının karakteristik yapısını oluşturmaktadır. Bu Anayasaya göre özgürlük esas sınırlandırma istisnadır. 1961 Anayasasında hak ve özgürlüklerin geniş ve ayrıntılı tutulması Anayasasının bütününden de anlaşıldığı gibi bir “tepki” Anayasası olmasından ileri gelmektedir. İkinci olarak kuvvetler ayrılığı ciddi ve tutarlı bir şekilde Anayasasının bütününe işlenmiştir. Bu durum 1961 Anayasasının anayasacılığın özünü doğruya yakın kavramış olmasından kaynaklanmaktadır. Anayasacılık, devlet iktidarının sınırlandırılmasını ve bireyin hak ve özgürlüklerini korumayı hedefler. Bu bakımdan anayasacılığın özü denge ve denetimdir. Gerçekten de 1961 Anayasası iki meclisli yapısıyla, Anayasa Mahkemesini öngörmesiyle, idarenin yargısal denetimiyle bir bütün olarak denge ve denetime ayrı bir önem vermiştir. Zira 1961 Anayasasının daha önceki anayasalara, özellikle 1924 Anayasasına tepki olması hasebiyle ve onlar dönemindeki sorunları önlemek amacıyla mevzu bahis düzenlemelere anayasada yer verilmesi bir zorunluluk haline gelmiştir. 1961 Anayasası egemenliğin kullanılması yetkisi ve onun somutlaştığı iktidarı parçalamış ve siyasal iktidarı belirlemiş, dengelemiş ve denetlemiştir. Üçüncü olarak 1961 Anayasası çoğulcu demokrasiyi benimsemiştir. Böylece Anayasa yalnızca düşünsel ve kurumsal olarak bir teminat kurmakla kalmamış gerek iktidarlar arasında yatay olarak

⁷⁹KAPANİ, s.116.

⁸⁰TANÖR, s.23.

⁸¹1924 Anayasası temel hak ve özgürlüklerin güvence altına almak bakımından ne kadar zayıf idiye, 1961 Anayasası tam aksine o denli güçlüdür. Denebilir ki, siyasal iktidarın yetki taşmalarını önlemek ve özgürlükleri korumak için anayasa tekniğinde şimdiye kadar tanınan ve bilinen belirli başlı ne kadar kurum varsa (Anayasa Mahkemesi, İkinci Meclis, Yüksek Hâkimler Kurulu, İdarenin Yargısal Denetimi) hemen hepsi yeni Anayasaya alınmıştır. KAPANİ, s.126.

⁸²TANÖR, s.23.

⁸³ÖZKUL, Fatih: “Anayasalarımızda Yargının Bağımsızlığı ve Tarafsızlığı”, Ankara Barosu Dergisi, 3, 2016, 201-263, s.221.

⁸⁴TANÖR, s.24.

⁸⁵TANÖR, s.24.

gerek birey, toplum ve devlet ilişkilerinde dikey olarak çoğulculuğu vurgulamıştır. Bu yönüyle 1961 Anayasası demokratik hukuk devletine yakışır, özgürlükçü ve çoğulcu demokrasiden yana hükümler ihtiva eden bir anayasadır.

1961 Anayasasının kısa ömürlü olmasının en temel iki gerekçesi olduğu ifade edilebilir. Bunlardan birincisi Anayasanın askeri vesayetini eseri olarak şekillendirilmesidir. İkincisi ve daha önemlisi olduğunu ifade edebileceğimiz gerekçe ise bu Anayasanın meşruiyet sorunudur. Türk anayasacılık tarihinde 1961 Anayasasının bir dönüm noktası teşkil etmesi onun kusursuz bir anayasa olduğu anlamına gelmez. Zira bu Anayasa her şeyden evvel askeri vesayetinin ürünüdür. Lakin 1961 Anayasasının en önemli avantajı selefi olan Anayasanın kötü olmasıdır. Başka bir ifade şekliyle Anayasacılık tarihimizde 1961 Anayasasının bir kırılma noktası olarak kabul edilmesinin sebebi mukayese edildiği 1924 Anayasasının daha kötü bir Anayasa olmasından kaynaklanmaktadır. Yukarıda da ifade edildiği üzere, 1961 Anayasasının kısa ömürlü olmasının asıl gerekçesi ise bu Anayasanın meşruiyet sorunudur. Başka bir ifade şekliyle halka mal edilemeyişidir. Şöyleki bu Anayasanın hazırlanmasında oldukça aktif rolü olan Temsilciler Meclisinin kahir ekseriyeti CHP, çok azı ise ÇKMP üyeleri arasından belirlenmiştir. Dolayısıyla halk nezdinde önemli bir karşılığı olan DP üyeleri dışlanmıştır. Bu durum, siyasette asıl gayenin oy devşirme olmasından mütevellit, sağ cemahtan yer alan partilerin, hususiyile Adalet Partisinin 1961 Anayasasını CHP'nin Anayasası olarak halka lanse etmelerine yol açmıştır. Maalesef, kurt dumanlı havayı sever ya da siyaset boşluk kabul etmez ifadeleri gereği 1971 ve 1973 Muhtıralarıyla Anayasada değişiklikler yapılarak askeri vesayet güçlendirilmiş ve militan demokrasinin temelleri atılmıştır. Ezcümle bu gelişmeler perşembenin gelişi çarşambadan belli olur misali 12 Eylül 1980 İhtilaliyle 1961 Anayasası dönemini sona erdirmiştir.

4. 1982 Anayasası Dönemi

1982 Anayasası 12 Eylül 1982 ihtilali sonrası, kurucu meclis tarafından hazırlanmıştır. Halkoyuna sunulması süreci dahil yaklaşık iki buçuk yıllık bir süreç sonucu 1982 Anayasası ortaya çıkmıştır. 1982 Anayasasının yapılış süreci ve bu süreçteki gelişmeler, halkoyunda evet demeyi mecbur hale getirci niteliktedir. Dolayısıyla 1982 Anayasasının ortaya çıkışının evveliyatından itibaren sonuçlanmasına kadarki süreç oldukça antidemokratiktir. Hatta 1982 Anayasasının halkoyuna sunulması bakımından, her ne kadar ismi halkoylaması olsa da cismi plebisit olan bir referandum sürecinin işletildiğini, hakeza sonucu önceden belli olan bir süreçte dair sadece prosedürün tahakkuk ettirilmesinden ibaret bir oylamanın yapıldığını ifade etmek çok fazla abartı olmayacaktır. Çünkü işin ucunda Cumhurbaşkanlığı olduğu için Kenan Evren'in adeta sopayı eline alıp ülkeyi karış karış dolaşarak Anayasaya evet denmesini dikte ettiği görülmektedir.

Ayrıca, 1961 Anayasasından farklı olarak 1982 Anayasasının kabul edilmemesi halinde ne yapılacağı belirtilmemesi, en kötü sivil iktidar en iyi askeri yönetimden daha iyidir fikrinin kamuoyunda yerleşmesini sağlamıştır. Belirtilmelidir ki, bu amaçla olduğu şüphelerinin haklılığı karşısında 1982 Anayasasının hazırlanması sürecinin iki buçuk yıl sürmüş olması bir tesadüf değildir. Hayır oylarının şeffaf zarflara konulması ve benzeri birçok husus dikkate alındığında, halkoylaması bakımından sanki sivil yönetime geçiş için kaçırılmaması gereken bir fırsat ortamı doğmuş gibi hava oluşturulmuş ve neticesi de alınmıştır. Zira 1982 Anayasasının halkoyu sonucu kabul oyları %92'ye yakındır. Bunun sebebinin Anayasanın mükemmelliğinden kaynaklanmadığını ifade etmek herkesin yapabileceği bir çıkarımdır.

1982 Anayasası Türk anayasaları içinde en kazuistik, Türkiye Cumhuriyeti Anayasaları içinde ise en sert olanıdır. Bunların yanı sıra 1961 Anayasasında 1971 ve 1973 muhtıralarıyla yapılan değişiklikler gereği devlet yönetimi bakımından kurulmaya ve kabul ettirmeye çalışılan zihniyet dönüşümü 1982 Anayasasıyla zirveye taşınmıştır. Zira bu Anayasada, olağanüstü hallerin sayısının artırılması, temel hakların durdurulması, Devlet yönetiminin her noktasında Cumhurbaşkanının emniyet sübabı işlevi görmesine yönelik düzenlemelerin gayet ince bir şekilde işlenmesi söz konusu olmuştur. Şöyle ki 1982 Anayasasının ilk şekli itibarıyla temel haklar bakımından genel sınırlama sebepleri korunmuştur. Aynı şekilde Milli Güvenlik Kurulunun etkinliğine dokunulmamıştır. Bunlara ilave olarak; Cumhurbaşkanının üniversiteler üzerindeki etkisinin sağlanması amacıyla Yükseköğretim Kurulu üyelerini ve rektörleri seçeceği hususları Anayasaya işlenmiştir. Anayasa Mahkemesi üyelerinin tamamını seçeceğinin Anayasaya işlenmesiyle Cumhurbaşkanının yasama üzerindeki etkinliği pekiştirilmiştir. Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu üyelerinin tamamını seçme yetkisinin Cumhurbaşkanına verilmesi suretiyle ise yargı üzerindeki nüfuz belirginleştirilmiştir.

1982 Anayasasıyla ilk kez kurulan Devlet Denetleme Kuruluna, Türk Silahlı Kuvvetleri ve

yargı hariç, Cumhurbaşkanının istemiyle bütün kamu kurum ve kuruluşları ve kamu meslek kuruluşları ile sendikalar ve üst kuruluşları üzerinde inceleme araştırma yetkisinin tanınması yoluyla bu yerler üzerinde Cumhurbaşkanının etkili olması temin edilmeye çalışılmıştır.

Cumhurbaşkanının doğal olarak yürütmenin başı ve devletin başı olmasının yanı sıra özellikle yürütmeye dair yetkilerinin artırılması suretiyle yönetim ve idarenin geneli üzerindeki hâkimiyeti sağlamıştır.

Siyasi partilerin kadın kolu, gençlik kolu kurması yasaklanmak suretiyle çoğulcu demokrasiden sapılmış çoğunlukçu demokrasiye dönmüştür. Bunlara ilave olarak siyasi partiler hakkında getirilen yasaklar dikkate alındığında adeta yasağın kural serbestinin istisna teşkil ettiği bir düzenlemeler manzumesi aracılığıyla militan demokrasiye yeşil ışık yakılmıştır. Bütün bunlar Türk tarihinde demokrasi, insan hakları, hukuk devleti adına elde edilen kazanımlar bakımından bir kısır döngü kabilinden başa sarma anlamına gelmektedir.

Ancak, yukarıda ifade edilenlerin önemli bir bölümünün 1982 Anayasasının ilk şekli bakımından geçerlilik arz ettiği tekrar belirtilmelidir. Zira 1982 Anayasasında; hususiyile 1995, 2001, 2007, 2010, 2017 yıllarında yapılan değişikliklerle önemli farklılıklar olmuştur. Bunlardan bazılarını kısaca zikretmek gerekir. 1995 yılında Anayasada yapılan değişikliklerle siyasi partilerin kadın kolu ve gençlik kolu kurmalarının önündeki engeller kaldırılmış, sendika kurma hakkının kapsamı genişletilmiş ve böylece çoğulcu demokrasi adına önemli adımlar atılmıştır. 2001 yılında ise temel hak ve hürriyetlerin tamamı bakımından geçerli olan genel sınırlama sebepleri anayasa metninden çıkarılmış, adil yargılanma hakkı anayasal dayanağa kavuşturulmuş ve kanuna aykırı delil etme yasağı anayasal dayanağa kavuşturulmuş olmakla hukuk devleti mefhumu güçlendirilmiştir. 2007 yılında yapılan değişikliklerle Cumhurbaşkanının halk tarafından seçileceği hususu Anayasa metnine işlenmiştir. 2010 yılında Anayasada yapılan değişikliklerle Anayasa Mahkemesinin ve Hakimler ve Savcılar Kurulunun yapıları yeniden düzenlenmiş, siyasi partilerin kapatılması zorlaştırılmış ve kişisel verilerin korunmasını isteme, kamu denetçisine başvurma, bilgi edinme, toplu sözleşme gibi bazı temel haklara Anayasada yer verilmiştir.

III. 1982 ANAYASASININ 2017 DEĞİŞİKLİKLERİ EKSENİNDE ANAYASACILIĞI

Türkiye’de hükümet sistemi tartışmaları hep olagelmıştır. Gerçekten de 1982 Anayasasının oluşturuluş aşamasında da meydana çıkan bu sorun daha sonraları ciddi bir girişimde bulunulmasa da Turgut Özal ve Süleyman Demirel tarafından da dile getirilmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan ve AK Parti tarafından kimi zaman gündeme taşınan yeni anayasa yapımı söylemi tam olarak hayata geçmese de 2007 ve 2010 yıllarında Anayasada kapsamlı değişiklikler yapılarak kısmen gerçekleştirilmiştir.

2007 yılında yapılan değişikliklerle Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesinin öngörülmesi, esasında son referandumun yapılmasının da mihenk taşı olmuştur⁸⁶. Meclis Anayasa Komisyonundaki görüşmelerin tamamlanmasının ardından 18 maddelik değişiklik teklifi oylama süreci 9 Ocak 2017’de başladı. Oylamanın ilk turu 15 Ocak’ta tamamlandı. Onaylanan değişikliğin Cumhurbaşkanınca doğrudan yayımlanması için gereken TBMM üye tamsayısının üçte ikisine ulaşamadı. Dolayısıyla nihai oylama, zorunlu referandum sınırı ve anayasa değişikliklerinin kabulü için aranan asgari sayı olan 330’u geçerek 339 oyla kabul edildi. Bununla beraber Cumhurbaşkanınca doğrudan yayımlanma veya referandumun ihtiyarılığı için gerekli asgari olan 367 barajına ulaşamadı. Mecliste kabul edilen 18 maddelik anayasa değişikliği hakkındaki kanun teklifi Cumhurbaşkanlığına gönderildi. TBMM’de kabul edilen teklif, Cumhurbaşkanının referandumuna sunulmak üzere Resmî Gazetede yayımlanması yönündeki tasarrufu sonucu 11 Şubat 2017 tarihinde Resmî Gazetede yayımlanan teklif 16 Nisan 2017’de⁸⁷ referandumuna sunuldu. Nihayet 6771 sayılı “Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” yüzde 51,41 oyla kabul edildi⁸⁸.

Peki, bu şekilde oldukça hızlı hareket edilerek gerçekleştirilen bu Anayasa değişikliğini, Kaboğlu’nun ifadesiyle “anayasa operasyonu”nu nasıl değerlendirmek gerekir⁸⁹? Her şeyden

⁸⁶Yeni Şafak Gazetesi, <https://www.yenisafak.com/secim-referandum-2017>, (Erişim Tarihi:20.03.2018)

⁸⁷Yeni Şafak Gazetesi, <https://www.yenisafak.com/secim-referandum-2017>, (Erişim Tarihi:20.03.2018)

⁸⁸KABOĞLU, İbrahim Ö.: “Halkoylaması Sonucunu Okurken”, <https://www.birgun.net/haber-detay/halkoylamasi-sonucunu-okurken-158992.html>, (Erişim Tarihi: 20.03.2018)

⁸⁹KABOĞLU, İbrahim Ö.: “Halkoylaması Sonucunu Okurken”, <https://www.birgun.net/haber-detay/halkoylamasi-sonucunu-okurken-158992.html>, (Erişim Tarihi:20.03.2018)

önce 6771 sayılı kanun ile kabul edilen ve yürütme erki etrafında tekil ve tekil bir iktidar kurgulayan⁹⁰ bu Anayasa değişikliği Türkiye için sürdürülebilir değildir. Dolayısıyla “demokratik hukuk devleti” paradigması çerçevesinde ve olabildiğince geniş bir mutabakatla gerçekleştirilmesi gereken yeni bir anayasa değişikliği çalışması yerine getirilmesi acil bir görev olarak kamuoyunun önünde durmaktadır. Zira bu Anayasa değişikliği yasamam-yürütme-yargı ilişkisini biçimsel olarak ele almaktadır. Dolayısıyla yapılan değişiklikleriyle, maddi boyutuyla hukuksal ve siyasal gerçek bir olgu niteliğindeki kuvvetler ayrılığı silik bir vaziyet almıştır. Yürütme görev ve yetkisi tek bir kişiye⁹¹ verilmiştir. Yasama yetkisinin, tek kişinin hegemonyasında olacak şekilde Meclis tarafından yerine getirilmesi öngörülmüştür. Yargı yetkisi⁹² ise bazen doğrudan bazen dolaylı olacak şekilde yine tek bir kişinin müdahalesine oldukça açıktır⁹³. Dolayısıyla siyasal iktidarın denge ve denetimi ziyadesiyle zayıflatılmıştır.

Görüldüğü gibi bu Anayasa değişikliğinde anayasacılık bağlamında pek çok sorundan söz edilebilir. Ancak burada sadece Cumhurbaşkanı Kararnamelerine kısaca değinilecektir. 2017 yılında halk oylamasına sunulan anayasa değişikliği ile mevcut hukuksal düzendeki kanun hükmünde kararnameler yerine Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ikame edilmektedir. Her şeyden önce Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile siyasal, sosyal ve idari alanda olmak üzere yürütme iradesine açık bir alan belirlenmiştir ve bu alan Cumhurbaşkanı bakımından asli yetki niteliğindedir. Çünkü Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile düzenleme yapılması için yasama organının yetkilendirilmiş olması gerekmektedir. Oysa yürütme organının düzenleme yapmaması asıl, yapması istisnadır. Dolayısıyla yasal bir dayanak söz konusu olmaksızın Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Cumhurbaşkanı, doğrudan yapmakla yetkilendirilmiştir⁹⁴. Hâlbuki özgün bir kurum olarak, Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile düzenlenebilecek konuların neler olduğu ve sınırları dikkate alınarak bir düzenleme yapılması gerekirdi⁹⁵. Cumhurbaşkanlığı kararnamesinin; yasama yetkisinin genelliği, asliliği ve devredilmezliği ilkeleri bakımından önemli sorunlar ihtiva ettiği söylenebilir.

Yasama organı bir sosyal ilişki alanını kanunla düzenleyerek devletin faaliyet alanı içerisine almaya veya devletin faaliyet alanı içerisindeki bir ilişkiyi bu alandan çıkarmaya yetkilidir⁹⁶. Yasama organının bir konunun genel ilkelerini saptamakla yetinip, ayrıntıların veya Anayasa Mahkemesinin deyişiyle “ihtisasa ve idare tekniğine taalluk eden hususların” düzenlenmesini yürütme iradesine bırakması, “iyi yönetim”in gereklerine ve yasama organının yapısal mahiyetine uygun düşebilir. Fakat bu hususta yasama iradesinin hukuki bir yükümlülük altında olduğunu söylemeye şüphesiz olanak bulunmamaktadır.

Yasama yetkisinin asliliği gereği yasama organı bir kanunu ihdas ederken daha önce mevcut bir hukuk kuralına dayanmak zorunda değildir. Bu nedenle yasama işlemlerinin ise anayasadan kaynaklanma gibi bir zorunluluğu bulunmamaktadır. Dolayısıyla, kanunların

⁹⁰Ayrıca bkz. KABOĞLU, İbrahim Ö.: “16 Nisan Halkoylaması Sürdürülebilir Mi?”, <https://www.birgun.net/haber-detay/16-nisan-halkoylaması-surdurulebilir-mi-186629.html>, (Erişim Tarihi: 20.03.2018)

⁹¹Cumhurbaşkanı yardımcılarını ile bakanları atar ve görevlerine son verir. Üst kademe kamu yöneticilerini atar, görevlerine son verir ve bunların atanmalarına ilişkin usul ve esasları Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle düzenler. Yabancı devletlere Türkiye Cumhuriyeti'nin temsilcilerini gönderir, Milli güvenlik politikalarını belirler ve gerekli tedbirleri alır. TBMM adına Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Başkomutanlığını temsil eder. Türk Silahlı Kuvvetleri'nin kullanılmasına karar verir. Yürütme yetkisine ilişkin konularda Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarabilir; olağanüstü hâl ilan eder. Ayrıca Anayasa'da ve kanunlarda verilen seçme ve atama görevleri ile diğer görevleri yerine getirir ve yetkileri kullanır. Seçimlerin yenilenmesine karar verir. Bu durumda, TBMM genel seçimi ile Cumhurbaşkanlığı seçimi birlikte yapılır. Cumhurbaşkanının ikinci döneminde Meclis tarafından seçimlerin yenilenmesine karar verilmesi halinde, Cumhurbaşkanı bir defa daha aday olabilir. . KABOĞLU, İbrahim Ö.: “Türkiye Cumhuriyeti Değil, Kişi Anayasası”, <https://www.birgun.net/haber-detay/turkiye-cumhuriyeti-degil-kisi-anayasasi-147935.html>, (Erişim Tarihi: 20.03.2018)

⁹²Yargı için tarafsızlık ilkesi öngörülmüş olunmakla beraber, tüm yargı mensupları konusunda karar verme konumunda olan Hâkimler ve Savcılar Kurulu, -kendisine partizanlık yolu açılan- Cumhurbaşkanınca doğrudan ve muhtemelen Meclisteki çoğunluğu tarafından, yargının kendisi tamamen dışlanarak, belirlenecek. Siyasi kişi ve iradelerin güdümü altındaki yargı mensuplarının bağımsız ve tarafsız karar verebilmeleri oldukça zordur; çünkü bağımsızlık (statü) olmadan tarafsızlık (erdem) beklentisi açık bir çelişkidir. KABOĞLU, İbrahim Ö.: “Neye Evet, Neye Hayır?”, <https://www.birgun.net/haber-detay/halk-neyi-oylayacak-7-neye-evet-neye-hayir-155142.html>, (Erişim Tarihi: 20.03.2018)

⁹³Ayrıca bkz. KABOĞLU, İbrahim Ö.: “Türkiye Cumhuriyeti Değil, Kişi Anayasası”, <https://www.birgun.net/haber-detay/turkiye-cumhuriyeti-degil-kisi-anayasasi-147935.html>, (Erişim Tarihi:20.03.2018)

⁹⁴AFRDUÇOĞLU, Artuk: “Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi”, Ankara Barosu Dergisi, (3), 2017, 21-51, s.21.

⁹⁵ARDUÇOĞLU, s.21.

⁹⁶ÖZBUDUN, s.213.

yapılabilmesi için anayasanın herhangi bir hükmüne dayanılması zorunlu olmayıp, yapılan kanunun anayasaya uygun olması kâfidir⁹⁷. Bu nedenle anayasa-kanun ilişkisi ile kanun-idari işlem ilişkisi birbirlerinden farklıdır. İfade edilen bu hususlar zaviyesinden Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle zaman sınırlaması olmaksızın ve doğrudan düzenleme yapılması sürekli tartışılmaya açık ve meşruyeti sorgulanabilecek niteliktedir.

Yasama yetkisinin devredilmezliği ilkesi gereği yasama organının anayasa ile kendisine verilmiş olan yasama yetkisinin başka bir devlet organına devredilmez. Bu devir yasağı pek çok anayasada açıkça hükme bağlanmıştır⁹⁸. 1982 Anayasası'nın 7. Maddesine göre “yasama yetkisi Türk Milleti adına Türkiye Büyük Millet Meclisindedir. Bu yetki devredilemez”. Fakat Gözler'in de belirttiği gibi bu konuda açık bir hüküm olmasa dahi, yasama iradesi yine bu yetkisini devredemez. Çünkü kamu hukukunda hiçbir devlet organı, anayasa ve kanunlardan aldığı bir yetkiyi, bu metinlerde açık bir izin söz konusu olmaksızın bir diğer devlet organına devretme yetkisine sahip değildir⁹⁹. Ancak getirilen düzenlemelerle öngörülen Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi eski hukuksal düzendeki Cumhurbaşkanlığı başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu tarafından çıkarılan olağanüstü hâl kanun hükmünde kararnamelerine benzemektedir ve bu durum olağanüstü halin olağanlaştırılması riskini beraberinde getirmektedir ki¹⁰⁰, bunun hukuk devleti ve demokratik devlet olmanın gerekleriyle bağdaşmadığı ortadadır. Ayrıca Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinin oluşturulması ve ortaya çıkması sürecinde TBMM'nin devre dışı bırakıldığı görülmektedir ve TBMM bakımından yasama yetkisinin devredilmezliği ilkesi zedelenmiştir. Zira Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinin “kanun hükmünde” olmasına rağmen TBMM'nin tamamen dışlandığı bir usulle ortaya çıkması, yasama yetkisinin devredilmezliğinden taviz verildiği anlamına gelmektedir¹⁰¹, Böyle bir durum, Anayasanın kendi içerisinde birbirine aykırı maddeler içermesi sonucunu doğurmaktadır¹⁰². Bunların yanı sıra olağanüstü hâl Cumhurbaşkanlığı kararnameleri ile konu sınırlaması olmaksızın ve TBMM'nin onayına sunma zorunluluğu bulunmaksızın Cumhurbaşkanlığı tarafından tek başına çıkarılacak kararnamelerle tüm hak ve özgürlüklerin sınırlanması, kısmen veya tamamen durdurulması mümkün olabilecek ve bu hususta bir denetim söz konusu olmayacaktır. Bunlar temel haklar bakımından yok edilmiş sonuçlanmaya gebedir¹⁰³.

VI. SONUÇ

Anayasacılık, devlet iktidarının sınırlandırılmasını ve bu sınırlı ortamda hak ve özgürlüklerin korunup gerçekleştirilmesini hedeflemektedir. Bu yönüyle anayasacılık karşısına devleti ve bunun icracı gücü haiz bir kurumu olan siyasal iktidarı hedef almaktadır. Anayasacılık devleti ve toplumsal üst yapı kurumlarını bu şekilde bir yandan modern değerler etrafında toplamakta diğer yandan bu modernleşmenin efkâr-ı umumiyesi mahiyetinde hak ve özgürlükler olarak belirlemektedir. Türk anayasacılığı ise bu bakımdan eksik kalmaktadır. Gerçekten de Osmanlı'dan Cumhuriyet'e kurumsal modernleşme anayasacılık ekseninde gerçekleştirilmiştir; ancak ne yazık ki aynı modernleşmenin nihai hedefi olarak birey olgusu ve onun hak ve özgürlükleri etrafında toplanılamamıştır. Tam tersine “devlet bekası”, devletin birliği yani kısacası “devlet-i ebed müddet” anlayışı devam ettirilmiştir. Dolayısıyla Türk anayasacılığında getirilen modern kurumlar ve ilkeler tözsel bir kavrayışa yol açmamıştır. Ancak salt kurumsal modernleşme devlet paradigması bağlamında hak ve özgürlükler üzerinde ciddi tehditlere neden olmaktadır.

Bu anlayış yeni Anayasa değişikliği sürecinde de sürdürülmüştür. İlk olarak kuvvetler ayrılığı silikleşmiştir. Anayasa devlet ve organlarını kapsam ve yetki olarak belirlemektedir. Kuvvetler ayrılığı olmadan bir anayasanın varlığından söz edilmez ya da sözde anayasadan söz edilir. Çünkü kuvvetler ayrılığı ile bir yandan iktidarlar ayrıştırılmakta diğer yandan yasama, yürütme ve yargı iradeleri arasında denge kurulmaktadır. Bu denge ise beraberinde özellikle yargı

⁹⁷ATAR, Yavuz: Türk Anayasa Hukuku, Mimoza Yayınları, 7. Baskı, Konya 2012, s.169, 170.

⁹⁸GÖZLER, Kemal: Anayasa Hukukunun Genel Esasları (2014), Ekin Yayınları, 5. Baskı, Bursa 2014, s.358.

⁹⁹GÖZLER, 2014, s.358.

¹⁰⁰KÖKER, Levent, “Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinin Çelişkileri ve Sorunları”, T 24, <http://t24.com.tr/haber/prof-levent-koker-yazdi-cumhurbaşkanlığı-kararnamesinin-celiskileri-ve-sorunlari,392793>, (Erişim Tarihi:20.02.2018).

¹⁰¹KABOĞLU, İbrahim Ö.: “Halk Neyi Oylayacak”, <https://www.birgun.net/haber-detay/yasama-yetkisi-kimin-600-kisi-mi-bir-kisi-mi-halk-neyi-oylayacak-2-150051.html>, (Erişim Tarihi:20.03.2018).

¹⁰²KÖKER, a.g.e.

¹⁰³KABOĞLU, İbrahim Ö.: “Yasama Yetkisi Kimin: 600 Kişi Mi Bir Kişi Mi?”, <https://www.birgun.net/haber-detay/yasama-yetkisi-kimin-600-kisi-mi-bir-kisi-mi-halk-neyi-oylayacak-2-150051.html>, (Erişim Tarihi:20.03.2018).

iradesi aracılığı ile denetim getirmektedir. Yeni anayasa ile kuvvetler ayrılığı ekseninde denge ve denetim olgusu aşınmıştır. İkinci olarak yeni Anayasa düzenlemesi ile birlikte anayasacılığın özünü teşkil eden hak ve özgürlükler ciddi tehditlere açık hale getirilmiştir. Olağanüstü dönemlerde Cumhurbaşkanı Kararnameleri ile hak ve özgürlüklere ilişkin sorunlu düzenlemelerin yapılması mümkün hale getirilmiştir. Türkiye’de geçmişten günümüze öyle ya da böyle olağanüstü hal rejimlerinin olağanlaştırılmış olması göz önüne alındığında bu sorunun katlanarak artması kuvvetle muhtemeldir. Üçüncü olarak yargıda atamaların yürütme ve hatta tek kişinin iradesine bırakılması ile yargının tarafsızlığı ve bağımsızlığı zedelenmiştir. Bu durumda hak ve özgürlüklerin nasıl ve kim tarafından korunup denetleneceği sorunsalı olduğu gibi ortada durmaktadır. Dolayısıyla mevzu bahis hususlar ve riskler özellikle siyaset kökenli olmayan cumhurbaşkanları bakımından ayrıca önemsenmesi gerekir.

Sonuç olarak kanımızca bu yeni Anayasa değişikliği bir “anayasasızlaştırma” hareketi olmaya evrilmek için oldukça müstaittir. Hususiyle fren ve denge ya da oto kontrol mekanizmaları bağlamında Anayasanın özünün sarsıldığı ve paradigma miladı niteliğinde değişikliklerin yapıldığı söylenebilir. Çünkü her şeyden önce anayasa bireylerin hak ve özgürlüklerini güvenceleyen ve geliştiren bir olgudur. Bu olgunun ortadan kaldırılması ülkeyi anayasasız bir yönetime terk etmek demektir. Bu terk ediş ise Türk anayasacılığında oldukça ciddi manada bir geriye dönüşe işaret etmektedir. Dolayısıyla Türk anayasacılığı girdiği bu tarihsel girdaptan kurtulmalıdır ya da bu süreci en az zayıfla atlatmalıdır.

Anayasalar, sadece toplumun yönlendirdiği ve topluma uydurulan metinler olmaktan ibaret değildir. Anayasalar topluma yön veren ve güncel gelişmelere gereği değiştirilmesi kaçınılmaz olan, bu yönüyle dinamik olma niteliğini hiç kaybetmeyen, belki de kaybetmemesi gereken temel metinlerdir. Özellikle 1982 anayasası bakımından bu durum ayrıca anlamlıdır. Zira askeri mantıkla hazırlanan 1982 anayasasıyla sivil kesim zoraki otuz altı yıldır yönetilmektedir. Bu nedenle maalesef anayasa değişikliği tartışmaları Türkiye’nin gündeminden hiç düşmemiştir ve düşeceği de benzer bir gidişat yoktur. Dolayısıyla yeni bir anayasa yapma ihtiyacı ciddi bir şekilde varlığını korumaktadır. 1982 anayasası döneminde neredeyse her bir buçuk yılda bir anayasada değişiklik yapılmış, bu değişikliklerin beşinde referanduma gidilmiştir. Anayasa metinlerinin dinamik olma ve yönetilenlerin iradesinden bağımsız olmama özellikleri saklı kalmak üzere, bu husustaki aşırılığın hukuki istikrarsızlığı ve devlete duyulan güvenin sarsılmasına neden olduğu/olacağı açıktır.

Türk anayasacılığının tarihsel gelişimi ve dönüşümü incelendiğinde şu söylenebilir ki demokrasinin ve hukuk devletinin hiçbir coğrafyada garantisi yoktur.

Netice olarak, yamalı bohçaya dönmüş 1982 anayasasının bu günkü şekli dikkate alınarak, üzerinde etraflıca düşünülüp tartışılmak suretiyle uzlaşma zemininde hazırlanacak yepyeni bir anayasanın yapılması sürecinin kaçınılmaz olduğunu tahmin ve temenni etmek mümkündür.

KAYNAKÇA

- AKIN, Fehim: “1924 Anayasasının Modernleşme Açısından Anlamı”, Sosyal Bilimler Dergisi, <http://www.sbd.aku.edu.tr/VIII3/fakin.pdf>, (Erişim Tarihi: 14.03.2018).
- AKŞİN, Sina: “Sened-i İttifak ile Magna Carta’nın Karşılaştırılması”, Tarih Araştırmaları Dergisi, 16(27), 1992, s.115-123.
- ALİEFENDİOĞLU, Yılmaz: “Hukuk, Hukukun Üstünlüğü, Hukuk Devleti”, Ankara Barosu Dergisi, 2001-2, s.29-68.
- ANAYURT, Ömer: “1924 Anayasası’nda Meclis-Yürütme İlişkileri”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 13(39), 1997, <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-39/1924-anayasasinda-meclis-yurutme-iliskileri-erisim>, (Erişim Tarihi: 20.03.2018).
- ANAYURT, Ömer: “1924 Anayasasında Temel Hak ve Hürriyetler”, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 7(1-2), 2003, s.1-21.
- ARMAOĞLU, Fahir: 19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997.
- ARNAULD, Andreas von: “Hukuk Devleti”, Çev. Arslan Topakkaya, içinde Anayasa Teorisi, Ed. OttoDepenheuer ve Christoph Grabenwarter, Çev. Ed. İlyas Doğan, Lale Yayıncılık, 2014.
- ARDUÇOĞLU, Artuk: “Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi”, Ankara Barosu Dergisi, (3), 2017, s.21-51.
- ARSLAN, Zühtü: Anayasa Teorisi, Seçkin Yayınları, Ankara 2005.
- ATAR, Yavuz: Türk Anayasa Hukuku, 7. Baskı, Mimoza Yayınları, Konya 2012.

- AYBAY, Rona: İnsan Hakları Hukuku, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2015.
- SAVCI, Bahri: “1961 Anayasasının Müdür Prensiplerine ve Müesseselerine Mukayeseli Kısa Bir Bakış”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 19(3), 1964, s.11-36.
- BİRSEL, Mahmut T.: “Osmanlı İmparatorluğunun Anayasal Yapısı ve Yeni Anayasa İçin Öneriler”, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 12(Özel Sayı), 2010, s.1185-1203.
- DEMİRCİ, Fatih: Islahat Fermanı ve Müsâvât Meselesi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1999.
- DİNÇKOL, Bihterin: “1924 Anayasası Döneminde Siyasal Muhalefet”, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/273373>, (Erişim Tarihi:15.03.2018).
- DURHAN, İbrahim: “Tanzimat Dönemini Hazırlayan Temel Etkenler Üzerine Bir İnceleme”, AÜEHFD, V(1-4), 2001, s.65-89.
- ERDEM, Gazi: “İlanından Yüz Elli Yıl Sonra Avrupa Birliği Müzakereleri Bağlamında Islahât Fermânı’na Yeniden Bir Bakış” Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 51(1).
- ERDOĞAN, Mustafa: Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset, 7. Baskı, Liberte Yayınları, Ankara 2011.
- ERYILMAZ, Bilal, Osmanlı Devleti’nde Millet Sistemi, İşaret Yayınları, İstanbul 1992.
- FENDOĞLU, Hasan Tahsin: “1876 Anayasası veya Monarşik Modernleşme Dönemi”, http://www.hasantahsinfendoglu.com/dokumanlar/akademik/1876_ANAYASASI_V_EYA_MONARSIK_MODERNLESME_DONEMI.pdf erişim, (Erişim Tarihi:14.03.2018).
- GÖZLER, Kemal: Anayasa Hukukunun Genel Esasları, 5. Baskı, Ekin Yayınları, Bursa 2014.
- GÖZLER, Kemal: Türk Anayasa Hukuku Dersleri, 17. Baskı, Ekin Yayınları, Bursa 2014.
- İNALCIK Halil: “Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu”, Belleten Dergisi, XXVIII(112), 1964, s.603-623.
- İNALCIK, Halil: “Tanzimat’ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri”, Belleten Dergisi, XXVIII(112), 1964, s.623-691.
- KABOĞLU, İbrahim Ö.: “Türkiye’de Hukuk Devletinin Gelişimi”, s.139, http://www.todaie.edu.tr/resimler/ekler/400c3b113695644_ek.pdf?dergi=Insan%20Haklari%20Yilligi erişim, (Erişim Tarihi: 14.03.2018).
- KABOĞLU, İbrahim Ö.: “Neye Evet, Neye Hayır?”, <https://www.birgun.net/haber-detay/halk-neyi-oylayacak-7-neye-evet-neye-hayir-155142.html>, (Erişim Tarihi:20.03.2018).
- KABOĞLU, İbrahim Ö.: “Türkiye Cumhuriyeti Değil, Kişi Anayasası”, <https://www.birgun.net/haber-detay/turkiye-cumhuriyeti-degil-kisi-anayasasi-147935.html>, (Erişim Tarihi: 20.03.2018).
- KABOĞLU, İbrahim Ö.: “16 Nisan Halkoylaması Sürdürülebilir Mi?”, <https://www.birgun.net/haber-detay/16-nisan-halkoylamasi-surdurulebilir-mi-186629.html>, (Erişim Tarihi:20.03.2018).
- KABOĞLU, İbrahim Ö.: “Yasama Yetkisi Kimin: 600 Kişi Mi Bir Kişi Mi?”, <https://www.birgun.net/haber-detay/yasama-yetkisi-kimin-600-kisi-mi-bir-kisi-mi-halk-neyi-oylayacak-2-150051.html>, (Erişim Tarihi: 20.03.2018).
- KABOĞLU, İbrahim Ö.: “Halkoylaması Sonucunu Okurken”, <https://www.birgun.net/haber-detay/halkoylamasi-sonucunu-okurken-158992.html>, (Erişim Tarihi:20.03.2018).
- KABOĞLU, İbrahim Ö.: “Halk Neyi Oylayacak”, <https://www.birgun.net/haber-detay/yasama-yetkisi-kimin-600-kisi-mi-bir-kisi-mi-halk-neyi-oylayacak-2-150051.html>, (Erişim Tarihi: 20.03.2018).
- KABOĞLU, İbrahim Ö.: “Halk Neyi Oylayacak? TBMM’nin Yetki Kayıplarını Oylayacak”, <https://www.birgun.net/haber-detay/halk-neyi-oylayacak-4-tbmm-nin-yetki-kayıplarini-oylayacak-152162.html>, (Erişim Tarihi: 20.03.2018).
- KAPANİ, Münci: Kamu Hürriyetleri, 7. Baskı Yetkin Yayınları, , Ankara 1993.
- KARAKOÇ, İrem: “1876 Tarihli Kanun-ı Esasi’de Yürütme Organı”, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 8(2), 2006, s.115-149.
- KARAL, Enver Ziya: “Gülhane Hattı Hümayununda Batının Etkisi”, Belleten Dergisi, XXVIII(112), 1964, 581-601.
- KARPAT, Kemal: Türkiye’de Siyasal Sistemin Evrimi, Çev. Esin Soğancılar, İmge Yayınları, Ankara 2007.
- KAYA, Semih Batur: “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Muhafazakar ve Kemalist Modernleşmenin Gelenek ve Değişim Sarkacındaki Kültürel Devinimleri”, Hukuk ve Adalet Eleştirel Hukuk Dergisi, 5(13), 2013.
- KİLİ, Suna/GÖZÜBÜYÜK, A. Şeref: Türk Anayasa Metinleri, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2000.
- KÖKER, Levent: “Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinin Çelişkileri ve Sorunları”, T 24, <http://t24.com.tr/haber/prof-levent-koker-yazdi-cumhurbaskanligi-kararnamesinin-celiskileri-ve-sorunlari,392793>, (Erişim Tarihi:20.02.2018).
- MARDİN, Şerif: Siyasal ve Sosyal Bilimler, 10. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.

- MARDİN, Şerif: Türk Modernleşmesi, 20. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2011.
- MARDİN, Şerif: Türkiye’de Toplum ve Siyaset, 13. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2006.
- ÖRÜCÜ, Esin: “1961 Anayasası ve Anayasa Mahkemesine Göre Hakkın Özü Kavramı ve Mülkiyet Hakkının Özü”, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, 41(3-4), 1975, s.145-161.
- ONAN, Belkıs: “İnsan Hakları ve Temel Özgürlükler Açısından Osmanlı Devletine Bakış”, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, XV(4), 2011, s.253-288.
- ÖZBUDUN, Ergun: Türk Anayasa Hukuku, 16. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara 2016.
- ÖZGÜLDÜR, Yavuz/ÖZGÜLDÜR, Serdar: “1876 Anayasası’nın Hazırlanmasında Mithat Paşanın Rolü ve Fonksiyonu”, Ankara Üniversitesi Tarih Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, (5), 1994, s.311-348.
- ÖZKUL, Fatih: “Anayasalarımızda Yargının Bağımsızlığı ve Tarafsızlığı”, Ankara Barosu Dergisi, 3, 2016, s.201-263.
- PAMİR, Aybars: “Osmanlı Egemenlik Anlayışında Sened-i İttifak’ın Yeri”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 53(2), 2004, s.61-82.
- SEVİNÇ, Murat: Anayasa Yazıları, İmaj Yayınevi, Ankara 2010.
- SOYSAL, Mümtaz: “Haklar ve Özgürlükler Bakımından 1961 Anayasasının Evrensel Anlamı”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 24(1), 1969, s.91-94.
- TANÖR, Bülent: İki Anayasa, Beta Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1991.
- TANÖR, Bülent: Anayasal Gelişme Tezleri, İstanbul 2008.
- TANÖR, Bülent: Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, Yapı Kredi Yayınları, 19. Baskı, İstanbul 2010.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi: Saatleri Ayarlama Enstitüsü, Dergah Yayınları, İstanbul 1992.
- TURHAN, Mehmet: “Anayasacılık Açısından Çoğunluk İlkesi”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 50(1), 1995, s.401-413.
- UYANIK, Mevlüt: Osmanlı Tarihinde Parlamenter Sistem Arayışları: İslamiyet’in Belirleyiciliği Üzerine Değerlendirmeler”, Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2, 2002, s.47-60.
- Yeni Şafak Gazetesi, <https://www.yenisafak.com/secim-referandum-2017> erişim 20.03.2018.
- ZÜRCHER, Eric Jan: Modernleşen Türkiye’nin Tarihi, İletişim Yayınları, 24. Baskı, İstanbul 2009.